

Є. М. НАВРОЦЬКА, А. Є. АДАМ

**СПОВІДЬ.
ЖИВІ СВИДЧАТЬ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Є.М. НАВРОЦЬКА, А.Є. АДАМ

СПОВІДЬ. ЖИВІ СВДЧАТЬ

Навчально-методичний посібник
про Голокост (Параїмос) ромів Закарпаття
для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів
II–III ступенів

Ужгород
КП «Ужгородська міська друкарня»
2012

УДК 94(477.87)“19”
ББК 63.3(4УКР – 4ЗАК)62
Н 15

Навчально-методичний посібник підготовлений Закарпатським ромським культурно-просвітнім товариством «Романі Яг» у рамках проекту «Сповідь. Живі свідчать» за фінансової підтримки Фонду «Взаєморозуміння і толерантність» (м. Київ).

Керівник проекту – Аладар АДАМ.

Навчально-методичний посібник пропонується вчителям загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступенів. Він дає можливість одночасно розглядати історію Голокосту (Параїмосу) ромів Закарпаття у двох перспективах – загальноісторичній та через історію пересічної особи.

До мультимедійного комплексу входять DVD з відеосвідченнями очевидців з архіву товариства «Романі Яг», план програми спецкурсу з прав людини «Голокост – проблема толерантності XX століття», історичні документи та фотоматеріали.

Пропоновані відео- та архівні джерела можуть бути використані на уроках історії України першої половини XX століття, спецкурсів з історії, правознавства, історії рідного краю під час вивчення тоталітарних та диктаторських режимів.

Рецензенти: М. Р. Баяновська, кандидат педагогічних наук;
Ю. Ю. Шимон, методист кабінету суспільних дисциплін
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної
освіти.

ISBN 978-966-2921-79-3

© Навроцька Є.М.,
Адам А.Є., 2012

ПЕРЕДМОВА

... Ми не повинні забувати,
що все, скоєне Адольфом Гітлером
у Німеччині, було «законним»...
...Якби – я певен цього – я жив
у тогочасній Німеччині, я надав би
допомогу і притулок своїм
єврейським братам...

Мартін Лютер Кінг-молодший
(Лист з Бірмінгемської в'язниці)

Підготовка, навчання і виховання молоді, яка живе і житиме в нових соціально-економічних умовах незалежної України, потребує і нового підходу у викладанні ряду предметів. Важливим елементом підготовки до життя в демократичному і багатоетнічному суспільстві має бути розуміння учнями прав людини, досвіду боротьби за свої права.

Оскільки предмет «Права людини» вже викладається у деяких школах України факультативно, то для цього розроблені програми, видані підручники та методичні посібники.

Проте історичні факти свідчать і про грубе порушення прав осіб, представників національних меншин, особливо у роки Другої світової війни, коли в Німеччині законодавчими органами приймалися антигуманні закони про винищення євреїв та ромів.

Тільки в останні роки громадськості стали широко відомі матеріали того часу. У 60-ті роки ХХ століття були широко висвітлені злочини нацистів у Бабиному Яру в Києві, де поряд з тисячами євреїв були знищені і найкращі сини й доньки українського та інших народів.

Відомий американський кінорежисер Стівен Спілберг виділив понад два мільйони доларів для збору відеоматеріалів, свідчень живих, що пережили Шоа (Катастрофу) в роки війни. Цей матеріал зараз зберігається в США. На основі цих матеріалів, переданих С. Спілбергом, в Росії, Україні підготовлені і випущені документальні кінофільми, присвячені жертвам Голокосту. Це розповіді вже літніх людей, які дивом залишилися живими в напівзасипаних землею ямах і які пізніше донесли до всіх правду про розправу озброєних нацистів над цивільним єврейським та ромським населенням.

Не оминула зла наруга і людей єврейської та ромської національностей нашого краю. Наявні документи за 1939–1944 роки свідчать, як крок за кроком видавалися антигуманні, антилюдські закони, укази, урядові постанови про їх знищення. Спочатку – реєстрація за місцем проживання, потім – створення гетто, примусова праця у концтаборах та знищення у газових камерах таборів смерті.

Тим, хто пережив ці важкі випробування, зараз далеко за 70. Ці літні люди, які мають великий життєвий досвід, у роки війни перенесли знущання і наругу, але не втратили віри у перемогу над злом.

Побудова громадянського суспільства неможлива без формування у школярів поваги до людей різних національностей та релігійних конфесій, без виховання їх у дусі міжетнічної толерантності.

На знак вшанування загиблих, виховання поваги до посрібленого волосся літніх людей та задля зростання нового покоління громадян нашої країни і має викладатися спеціальний курс.

Спецкурс «Голокост – проблема толерантності ХХ століття» рекомендується для викладання у старших класах загальноосвітніх шкіл, ліцеях, гімназіях гуманітарного профілю і має бути спрямований на орієнтацію учнів до життя у багатонаціональному, поліетнічному безконфліктному суспільстві.

Головні завдання спецкурсу:

а) сприяти формуванню толерантного ставлення школярів до різноманітних національних груп і народностей, запобіганню конфліктів на основі мовних або релігійних переконань, побудові вільного толерантного громадянського суспільства;

б) навчити учнів оцінювати реальні факти і події, розширити поняття взаємодопомоги і взаємоповаги. Формувати усвідомлення учнями того, що етнічне розмаїття нашого суспільства, нашої держави повинно бути запорукою безконфліктності, взаєморозуміння всіх його громадян;

в) розвивати у дітей почуття поваги до різноманітних етнічних груп поліетнічного суспільства;

г) не допустити формування диктаторських режимів і застосування переслідувань на етнічній основі.

АНОТАЦІЯ СПЕЦКУРСУ

Актуальність спецкурсу визначається тим, що у сучасному світі виникають міжнаціональні та міжетнічні конфлікти як на побутовому, так і на міждержавному рівнях. Все важче стає долати їх криваві наслідки і негативний вплив на хід історичного процесу. Молодь, з її ще не встановленим світосприйняттям, особливо піддається негативним проявам шовіністичного та націоналістичного впливу. Тому викладання історії Голокосту (Параїмосу)* й осмислення його уроків стають все необхіднішим компонентом освіти і виховання молоді.

Протягом останніх десятиріч майже в усіх демократичних країнах світу для учнів середньої, старшої школи та вищих навчальних закладів вводяться курси з вивчення Голокосту як найбільшої етнонаціональної катастрофи ХХ століття. В Україні загинула майже четверта частина усіх жертв Голокосту, тому вивчення його на рівні середньої школи та вищих ланок освіти є нагальною необхідністю.

Концепція спецкурсу базується на визначенні того, що зміст Голокосту (Параїмосу) не може викладатися у межах лише фактологічного опису й абстрактного узагальнення. Розкриття суті цього ганебного явища потребує конкретного осмислення долі людей, які пройшли через ці випробування, на основі співвідношення історико-біографічних, психологічних й етичних методів дослідження. Таким чином, даний спецкурс передбачає комплексне вивчення гуманітарних аспектів Голокосту (Параїмосу), що базується на аналізі документальних свідочств і автентичних спогадів осіб, які його пережили, а також на матеріалах відео- та аудіоінтерв'ю.

Метою спецкурсу є:

1. Надання учням на рівні середньої та вищої ланок освіти системи знань про витоки, розгортання і наслідки Голокосту (Параїмосу) в Україні у контексті загальноєвропейського досвіду.
2. Залучення молоді до психологічного й етичного осмислення уроків Голокосту (Параїмосу).

* Параїмос – ромською мовою «внищення, катастрофа».

3. Формування у молодого покоління основ толерантності, милосердя й відповідальності.

Спецкурс складається з чотирьох тем:

Тема I. Роми в історії Закарпаття. Передісторія Голокосту (Параїмосу).

Тема II. Європа між двома світовими війнами. Порівняльна характеристика законодавства Німеччини стосовно євреїв та ромів у період 1933–1945 років.

Тема III. Голокост (Параїмос) в Україні, зокрема на території Закарпаття, під час Другої світової війни.

Тема IV. Місце вивчення Голокосту (Параїмосу) в сучасній історії.

Проблемне поле спецкурсу формується як його окремими темами, так і змістовною проблематикою. Основні проблеми:

– співіснування різних народів, релігій, культур; феномен толерантності;

– виживання людських спільнот і окремих осіб у критичних ситуаціях;

– унікальність та універсальність Голокосту (Параїмосу);

– винуватість, покаєння, милосердя, відповідальність; уроки Голокосту (Параїмосу).

Спосіб викладання. Специфіка спецкурсу полягає в тому, що поряд з традиційними джерелами інформації – звітами, донесеннями, статистичними, газетними матеріалами – він передбачає широке використання біографічних джерел, матеріалів так званої усної історії – інтерв'ю та відеоінтерв'ю з тими, хто пережив Голокост (Параїмос), та матеріалу, викладеного у книжці «Білий камінь з чорної катівні» (автори А.Адам, Ю.Зейкан, Є.Навроцька, «Видавництво Олександри Гаркуші», 2003 рік та КП «Ужгородська міська друкарня», 2006 рік).

ГОЛОКОСТ – ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ XX СТОЛІТТЯ

Варіант програми викладання спецкурсу з прав людини

Тема ромського Голокосту (Параїмосу) – справжнісінька «біла пляма» на терені новітньої (і не тільки) історії України, яка терміново потребує історичної ексгумації.

Якщо зробити часову інверсію, можна пригадати, що тема єврейського геноциду також замовчувалася протягом невимовно довгих десятиріч. А щодо масового винищення ромів у роки Другої світової війни – матеріалів взагалі практично не існує... Хоча ставлення Адольфа Гітлера до ромського народу загальновідоме своєю несамовитою негативністю, що в результаті жорстоко відобразилося на злочинних діях законослухняних «гауляйтерів» у вирішенні фатальної долі безправно-безневинного ромського люду.

Звісно, самі роми все пам'ятали і знали. Але річ у тім, що їх ніхто про це не питав. Панувала злочинна зона суцільного замовчування, яку ганебно проводило найвище керівництво радянської держави протягом півстоліття.

На превеликий жаль, поки ще не знайшлося доморощеного Стівена Спілберга – постановника фільму «Список Шіндлера», який переконливо і талановито показав правду про жахи варшавського гетто. Хто і коли розповість про численні ромські гетто? На даному етапі – суто риторичне запитання.

Ось і доводиться ентузіастам-одинакам досліджувати зотлілу порохняву минулих розшарків епохи, збирати безцінні матеріали малесенькими крихтами, часом штучно реставруючи події тих віддалених років, кривавий відгомін яких і дотепер стукає попелом Клаасу у душах і серцях благородного ромського племені.

А нечисленні свідки жахливих нацистських злочинів або вмерли, або просто не бажають згадувати зловісні події, геть викресливши отой пекельний жах зі своєї пам'яті.

Напевно, колись про ромський Голокост (Параїмос) напишуть книги, проведуть масштабні історичні розвідки, поіменно назвуть жертв геноциду. Так неодмінно має бути. В недалекому майбутньому. А ми зробимо екскурс у минуле. Заглибимося на 70 років до неосяжного вирію часу. Поринемо у втаємничену царину безжального Хроноса...

**План факультативних занять зі спецкурсу
(17 годин) 1 год/ тиждень**

№ з/п	Тема уроку	План уроку
1	Вступ (2 год)	<p>1. Трагедія східноєвропейського єврейського та ромського народів. Значення і походження термінів, понять Голокост, Параїмос, Шоа. Для чого нам необхідно їх вивчати?</p> <p>2. Місце Голокосту у мережі світових національних конфліктів: випадкове чи закономірне явище? Голокост як загальнолюдська трагедія. Небезпека повторювання. Питання про «вибрані народи».</p> <p>3. Історичні корені Голокосту: ксенофобія, геноцид, релігійна, культурна, побутова нетерпимість.</p>
2	Що таке Параїмос і навіщо потрібно його вивчати?	<p>1. «Досвід Голокосту»: етичні, соціальні, психологічні, моральні аспекти. Значення пам'яті. Занотовування того, що згоріло у полум'ї Голокосту, пошук того, що повинно відродитися, – дві моделі історичної пам'яті.</p> <p>2. Параїмос, Голокост, Шоа – національні трагедії ромів та євреїв.</p> <p>3. Джерела відомостей про Голокост. Значення біографічного досвіду, матеріалів усної історії, щоденників.</p>
<p>Тема І. Роми в історії Закарпаття. Передісторія Голокосту (Параїмосу) (4 год)</p>		
3	Ромський етнос на азійських та південно-європейських теренах	1. Ромська діаспора – важкий шлях з прабатьківщини на захід. Негативний досвід пошуків нових форм державності.

№ з/п	Тема уроку	План уроку
		2. Протистояння чи взаємопроникнення двох культур – у чому істина? Візантійський світогляд і мусульманська безтурботність. 3. Християнський світ: перші досвіди спілкування та протистояння.
4	Європа у XVI – XIX століттях: форми толерантності та антиромського ставлення	1. Німецькі князівства та прийняття перших антиромських й антисемітських законів. 2. Ромський світогляд – погляд зсередини. 3. Інтернаціональний характер антиромських виявів.
5	Ромська спільнота в середньовічній історії України	1. Доброзичливе ставлення до ромів у слов'янських державах – Польщі, Речі Посполитій, Великому князівстві Литовському. 2. Українське козацтво і роми. 3. Взаємопроникнення культур.
6	Українці, євреї та роми у складі Російської імперії	1. Колоніальний статус Малоросії. Формування російських та українських ромських етнічних груп. 2. Гетьманщина, перший акт трагедії українського єврейства. 3. Прикріплення ромів до полків, поступове закріпачення та подвійне соціальне гноблення. 4. Специфіка асиміляції українських ромів. Соціальні та психологічні стереотипи щодо ромів, євреїв.
Тема II. Європа між двома світовими війнами. Порівняльна характеристика законодавства Німеччини стосовно євреїв та ромів у період 1933–1945 років (2 год)		
7	Час Голокосту (Параїмосу). Захід	1. Формування образів ворогів людства. 2. Створення мюнхенської моделі переслідувань.

№ з/п	Тема уроку	План уроку
		3. Ненависницькі ідеї нацизму, фашизму, тоталітаризму.
8	Час Голокосту (Параїмосу). Схід	1. Тоталітаризм у СРСР. Феномен голодомору щодо української нації. Голодомор очима ромів. 2. «Інтернаціоналізація» України. Ліквідація ромського Ренесансу. 3. Радянський антисемітизм. Замовчування дзвонів «кришталевої ночі».
Тема III. Голокост (Параїмос) в Україні, зокрема на території Закарпаття, під час Другої світової війни (6 год)		
9	Нацистський «новий порядок»	1. Створення системи масового знищення людей. 2. Бездіяльність світу з приводу знищення євреїв, ромів, психічно хворих. 3. Подвиг Януша Корчака.
10	Жорна Голокосту у Закарпатті	1. Підготовка юридичного підґрунтя до акцій знищення ромів, євреїв. 2. Живі свідчать. 3. Жорна долі Юрія Фенеша.
11	Апогей єврейського Голокосту Закарпаття	1. Єврейські гетто – перша сходинка до невідомості. 2. Вранчикове свідоцтво. 3. Праведники миру. Милосердя як подвиг.
12	Україна у вогні катастрофи	1. Вирішення єврейської та ромської проблеми без масок – етнічна ліквідація. 2. Масові розстріли на Житомирщині, Чернігівщині, Волині. 3. Трагедія Бабиного Яру.
13	Різні діти, різні щоденники	1. «Скоро настане кінець світу». Давид Рабинович. 2. «Нехай живе молодість!...». Іцхак Рудашевський. 3. «Я хочу жити!». Єва Хейман. 4. «Я повинна зберегти свої ідеали». Анна Франк.

№ з/п	Тема уроку	План уроку
14	Роми та євреї на фронтах Другої світової війни	1. Євреї та роми на полях битв з фашизмом. 2. Євреї, роми – герої СРСР. 3. Участь у русі опору та партизанського супротиву.
Тема IV. Місце вивчення Голокосту (Параїмосу) в сучасній історії (3 год)		
15	Відлуння Катастрофи	1. Статистика і психологія тих, хто вижив. 2. Ми повертались туди, де нас не чекали. 3. Випробування сталінізмом.
16	Злочини не мають строку давності	1. Необхідність очищення: проблеми винуватості, покаяння, прощення. 2. Офіційне визнання вини Німеччиною. 3. Християнський світ: покаяння Ватикану.
17	Реалії відповідальності	1. Взаємні рани, що болять і досі. 2. Заборона безпам'ятства. 3. Етнічні чистки в Югославії, Чечні, Лівані – сучасні вияви Голокосту. Етнонаціональні конфлікти сучасності: тінь минулого чи передвісник майбутнього?

Тема I. Роми в історії Закарпаття. Передісторія Голокосту (Параїмосу)

1. Історія ромів

Історія ромського народу надзвичайно своєрідна. Внаслідок відокремленого життя, майже повної відсутності освічених людей і письмових джерел про свою культуру та історію, оточуюче населення довгий час не знало про історичне коріння ромського народу. Самі ж роми не вважали за доцільне і потрібне розповідати іншим про себе. Ромський фольклор дійшов до читача тільки на початку ХХ століття. Так, «Сказки старухи Изергиль» – вірець ромської історії та соціальних відносин всередині табору¹. Тільки в 90-х роках у СРСР з'являються збірки ромської народної творчості². Проте історія походження ромів здавна привертала увагу дослідників.

У середині ХVІІІ століття студент теологічного факультету Лейденського університету Іштван Вайя, який володів діалектом угорських ромів, помітив подібність ромської мови до індійської, якою розмовляли студенти з Малабарського берега, які навчалися разом з ним. Допитливим студентом була висунута гіпотеза, що роми є вихідцями з Індії. У 1760 році з'явилася перша стаття з цього приводу у віденській газеті. Але тільки століттям пізніше, завдяки дослідженням німецького філолога Г. Гельмана у 1794 році та А. Потта у 1844 році, ця гіпотеза набула вигляду доказової теорії³.

Численні приклади, наведені А. Поттом, свідчили, що ромська мова дуже близька до стародавньої індійської мови – санскриту, а з новоіндійських мов – до хінді, кашмірі, гуджараті, непалі, маратхі⁴.

У праці Т. Вентцель «Цыганский язык»⁵ наводяться приклади 262 слів, що походять із санскриту і вживаються як сучасними ромами, так і народом хінді.

¹ Матвийчук Н.Ф. Творчество М.Горького и фольклор. – К., 1959. – С. 41–43.

² Друц В. и Геслер А. Сказки цыган СССР. – М., 1991. Сказки цыган России. – М., 1991.

³ Франсуа де Во де Фолетье. Их родина – весь мир // Курьер ЮНЕСКО. – 1984. – Ноябрь. – С. 5.

⁴ Там само.

⁵ Вентцель Т. Цыганский язык. – М., 1964. – С. 13–26.

Наприклад:

<i>укр. мова</i>	<i>ром. мова</i>	<i>хінді</i>
ти	ту	ту
сіль	лон	лон
іди	джа	джа
кради	чор	чор

Подальші пошуки міграційного шляху ромів можна провести на лінгвістичній основі, співставляючи з історичними документальними джерелами. Найбільш ранні письмові джерела, в яких поєднуються історія та легенда, відносяться до середини X століття, коли Хамза з Ісфагану розповів про прибуття у Персію 12 тисяч музикантів. П'ятдесятьма роками пізніше великий літописець та поет Фірдоусі, автор «Шахнаме», згадує про цей же факт.

Ці стародавні тексти – єдине джерело відомостей про міграцію ромів Азією. Ромська міграція з Індії відбувалась протягом досить довгого періоду. Її ж кульмінація припадає на початок другого тисячоліття н. е. Точніше, пов'язана з поразкою у міжусобній війні у 1192 році під Тераїмом, коли велика кількість людей погодилася краще на вигнання, ніж на перебування у рабстві. Не виключено, що хвилі ромської міграції продовжували виникати аж до епохи Великих Моголів. Тобто, можна вважати, що вихід ромів з Індії з тією або іншою інтенсивністю продовжувався близько тисячі років. Цьому певною мірою сприяв і кастовий поділ. Зараз ромологами доведено, що роми входили до касты «дом», що включала професійних співаків, танцюристів, музикантів. У кожній з каст існувала система різноманітних заборон, у тому числі – на навчання, релігійні обряди. Їхнім членам раз і назавжди визначалися спосіб життя, професія, заборонялися міжкастові шлюби. Мандруючи, в силу професійних та кастових особливостей, роми перенесли свої звички у нові країни. Якщо перші джерела зафіксували просування ромів на захід, то і в мові ромів це знайшло своє підтвердження. Ромологи-лінгвісти знаходять багато слів перського походження, такі як «бахт» (щастя), «ангрусти» (кільце). Сучасні дослідники вважають, що необхідне хоча б століття постійного контакту з іномовним народом, щоб помітно змінився словниковий запас нації.

У Персії проходить перший великий поділ ромів на дві гілки. Представники однієї гілки далі продовжують мігрувати на захід, іншої – на північний захід. Роми другої гілки побували у Вірменії і запозичили такі слова, як «бов» (ніч), «граст» (кінь), а потім дійшли аж до Уельсу і запозичили тут слова, зовсім не відомі представникам першої гілки⁶.

Найсильніший вплив на мову ромів «романі чхіб» мало їхнє перебування у Греції, де вони, можливо, затрималися найдовше, ніж в інших регіонах. Внаслідок цього асимілювалися деякі лексичні та граматичні форми, що знайшло відображення в усіх діалектах європейських ромів. Причому, всі подальші запозичення, навіть з неєвропейських мов, оформлялися «по-грецьки». Грецького походження – десятки слів, що вважалися чисто ромськими: «дром» (дорога, шлях), «карфин» (гвіздок), «кокало» (кістка), «петало» (підкова), «цоха» (сукня).

Багато ромських діалектів мають морфеми грецького походження. Наприклад, суфікси -ян, -ме, за допомогою яких утворюються дієприслівники минулого часу, та -мос, який використовують для утворення іменників від дієслова і прикметників замість суфікса -пе індійського походження, що до сьогодення часу використовуються у деяких діалектах, слово пимос походить від дієслова пи – пити, невимос, або невипе – (новинка) від нево – (новий), барвалімос або барваліпе (багатство) – від барвало – (багатий).

З XIV століття мова ромів починає зазнавати дуже великих змін у тих європейських країнах, куди вони мігрували. Ромська мова гнучка, вона зазнає зміни іменників та дієслів за відмінюванням, що робить їх добрим засобом комунікації⁷.

У Європі поява ромів уперше була зафіксована у хроніці угорського короля Андраша II (1219), коли він повернувся з хрестового походу до Єрусалима. У Словаччині їхня поява відображена у хроніці Даліміла в 1242 році. Однак, це були невеличкі групи ромів. Масова їх поява у Чехії відома з 1399 року, коли з'являються з Австрії «сікан сегну». В Угорщину роми приходять

⁶ Друц Е., Геслер А. Сказки цыган СССР. Предисловие. – М., 1991. – С.4.

⁷ Деметер Р.С., Деметер П.С. Цыганско-русский и русско-цыганский словарь (кэлдэарский диалект) /Под ред. Л.Н. Черенкова. – М., 1990.– С. 8.

близько 1417 року, коли імператор Сигизмунд (1387–1437) погодився видати їм охоронні грамоти. Вони прибувають до Вестфалії, ганзейських міст, Швейцарії. В 1419 році роми перейшли кордони сучасної Франції, а у серпні 1427 року вони уперше з'являються біля брами Парижа, який був тоді в руках англійців. Їх табір, розміщений у Шатель-Сен-Дені, протягом трьох тижнів приваблював цілі юрби допитливих⁸.

Перші згадки про ромів у португальських джерелах відносяться до XVI століття. Майже в той самий час вони з'являються і в Шотландії та Англії. Можливо, там вони привертали менше уваги, ніж на своїх попередніх стоянках у Німеччині, Франції, Нідерландах, оскільки на Британських островах споконвіку жили кочівники «тінкери», спосіб життя яких багато в чому нагадував ромський⁹.

Таким чином, на основі лінгвістичного та історико-архівного матеріалу можна відновити міграційний шлях ромів: Індія – Персія – Туреччина – Греція – Болгарія – Сербія – Румунія – Угорщина – Чехія – Німеччина – Франція – Великобританія.

З чим же пов'язане таке велике масове пересування ромів Європою, їхня мобільність навіть тоді, коли у них на руках були охоронні грамоти європейських високопоставлених осіб, рекомендаційні листи, охоронна грамота папи Римського Мартина V?

У першу чергу – з їх професією ковалів, виготовленням металевих посуду, холодної та вогнепальної зброї, ветеринарним фахом, мистецтвом музикантів та співаків. Не треба забувати, що, перш ніж з'явитись у часи середньовіччя в Європі, роми довгий час проживали у Візантійському світі, що був на вищому рівні розвитку, ніж Європа. Ми вважаємо, що навичкам виготовлення зброї, обробки металу, металевих посуду¹⁰ Європа зобов'язана саме ромам. У той же час, вони виконували функцію торгівців, наповнюючи ринки східними товарами, внесли великий вклад у формування музики у тогочасній Європі, подарувавши Іспанії – фламенко (інструментально-гітарний та танцювальний), Угорщині – інструментальну народну музику, Росії – міський романс.

⁸ Horvatova E. Cigani Slovenska. – Bratislava, 1964. – С.18.

⁹ Соравна Д. Странствующий голос // Курьер ЮНЕСКО. – 1994. – Ноябрь. – С.21.

¹⁰ Франсуа де Во де Фолетье. Их родина – весь мир // Курьер ЮНЕСКО. – 1984. – Ноябрь.

Однак після того, як Європа всмоктала все позитивне, що було у ромів, вони їй стали не потрібні. Майже водночас всюди з'являються закони, за якими можна було вбити рома тільки тому, що він ром. Понад чотири століття роми жили під дамокловим мечем цих законів, викинуті за поріг суспільства, позбавлені доступу до культурних цінностей, освіти. Ці закони розпалювали національну ворожнечу, антагонізм оточуючого населення по відношенню до ромів. Тому й не дивно, що і на сьогоднішній день роми у цілій Європі мають дуже низький рівень грамотності, проте – високий рівень захворювань та смертності, а у їх внутрішньому житті домінують общинно-родові пережитки.

2. Роми Закарпаття

Однією з найбільших національних меншин Закарпаття є роми, які мають на цій землі глибоке коріння. У зв'язку з тим, що Закарпаття весь час було складовою частиною різних державних утворень: Угорського королівства, Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки, то і документальні джерела про ромів знаходимо в архівах саме цих держав.

Першу згадку про них зафіксувала хроніка угорського короля Андраша II у 1219 році, коли він повертався з хрестового походу до Єрусалима¹¹.

У Словаччині їх поява відображена у хроніці Даліміла від 1242 року. У «Porprávci kniha z Rozmberka» згадка про ромів відноситься до 1399 року, а в старих чеських літописах – близько 1416 року, що засвідчили просування ромів у кількості 300 осіб¹². Перші документальні джерела про перебування ромів на території Угорщини з'являються до 1422 року. У зв'язку з тим, що ці матеріали маловідомі нашим читачам, ми їх наводимо повністю у перекладі з угорської мови на українську.

«Ми, Жигмонд (Сигизмунд), король Угорщини, Чехії, Далмації, Хорватії і т.д.

Наш підданий ромський вайда Ласло з його підданими подали прохання тут, у Сепеші, про надання їм підтримки, допомоги, охорони. Дійсним документом дозволяємо їм переселитись і жити у

¹¹ Horvatova E. Cigani Slovenska. – Bratislava, 1964. – P.8.

¹² Slovnik naucni. – Praga, 1892. – P.365–366.

наших містах і приписуємо (розпоряджаємось), щоб вайду Ласло і його підданих приймали і охороняли від різних нападків (фізичних і моральних). Якщо між ромами виникнуть чвари, то ніхто, крім Ласло, не має право втручатися, судити, милувати їх.

Наказуємо, що цей лист після прочитання потрібно повернути назад пред'явнику. Сепеш, 1422 року, неділя День Святого Юрія»¹³.

Отже, згідно з цим документом, роми отримали право переселитися на територію, яка належала королю Жигмонду, проживати на ній, займатися своїм ремеслом.

Пізніше вводяться більш жорсткі закони на території Чехії. Так, згідно з законом Леопольда I, прийнятим 1688 року, ромів можна було карати тілесно на місці злочину, а за законом Карла від 1721 року їх за злочин можна було карати на місці смертю¹⁴.

Трохи кращим було становище ромів на території Угорщини.

Цікавим є документ про становище ромів, які проживали в м. Ужгород. Лист-привілей вайді Дьордю і його спільноті, виданий наджупаном Унгської жупи у 1661 році: «Ми, граф Гомонай Другет Дьордь, вічний хазяїн Унгу і постійний наджупан жупи (і т.ін.), вважаємо і даємо зрозуміти всім, кому це необхідно, що за нашим розпорядженням вайда Дьордь одержав це звання від нашого батька, яке носив з честю. Ромів, які були в місті під керівництвом Мартона, передаємо під керування Дьордю вайді з таких причин: по-перше, роми під його керівництвом притримуються законів та порядку. Якщо хтось втікав з-під його керівництва, то він їх повертав. По-друге, не дозволяв красти, не спричиняв між ними ворожнечі, чвар, бійок, вбивств, для того, щоб їх стало більше, щоб роми, які до нього належать, були покірні йому і від нього залежали та не переходили до іншого вайди. Оскільки цей народ заробляє на життя професією, що потребує переїздів (кочування), вони повинні переходити з місця на місце, просимо людей всіх рангів, коли роми з вайдою або без нього, якщо вони виконали свою роботу, то пропускати їх далі без затримок і турбот. Якщо вони нанесли якісь матеріальні збитки або потурбували місцевих жителів, то всі питання вирішувати через вайду. В першу чергу, надати йому ознаки поваги – пінту (склянку) вина. Якщо вайда Дьордь не вирішить та не задовільнить обидві

¹³ Збірник документів. A magyar szagi ciganykerdes dokumentumokban 1422–1985. Kossyh konyvkido. – 1986. – P.75–76.

¹⁴ Slovník naučný. – Praha, 1892. – P.366.

сторони, то вони можуть звертатись до Угорського Головного Вайди, який повинен розглянути це питання: винести справедливе рішення. Для більшої поважності підтверджуємо власним підписом і печаткою. (Унгвар, 7 грудня 1661 р.)».

Наводимо документ Ракоці Ференца I про вайду рома Міхая: «Ми, Ракоці Ференц I, обраний у князі божою милістю Ерделя (Трансільванія), володаря частини Угорщини (і проч.), видали цей документ вайді Міхая, який є разом зі своїми кріпаками – ромами, що відносяться до фортеці Овнод (Opod), вже довгий час є його вірним вайдою. Ми підтверджуємо його у даній посаді та його законні права. Призначаємо його як ватажка з повагою та покірністю. Інакше бути не можливо. Прочитавши, поверни пред'явнику. Помістя Боржі, 30 березня 1676 р.»¹⁵.

Аналіз цих документів свідчить, що роми були у подвійному закріпаченні: як від місцевого феодала, так і від власних ватажків.

Всередині общини точилася боротьба, і більш енергійні з них змогли здобути собі підтримку в особі феодала. Які ж це були професії, що потребували переїзду з місця на місце? Як свідчить О.Мицюк у «Нарисах соціально-господарської історії Підкарпатської Русі», це: ковальство, конярство, котлярство, виготовлення кошків, дерев'яних корит. Згідно з переписами 1782 року, роми-ремісники мали цехову організацію, об'єднувались у групи, хоч досить пухкі, але все ж таки зі своїм самоуправлінням і судочинством, чого не було у русинів¹⁶.

За переписом 30 червня 1691 року, в Ужгороді існувала Ромська вулиця – єдина на лівобережжі річки Уж, з поіменним переписом жителів, які там проживали. Ця вулиця, мабуть, мала таку назву тому, що закінчувалася ромським табором, де знаходилось близько 20 шатрів¹⁷. На чолі табору стояв вайда. Ці роми служили Ужгородському замку: займались ковальством для потреб феодала, виконували підсобні роботи, були музикантами. Тих, хто порушував закон, відправляли у каменоломні, шахти, де вони важко працювали, ремонтуючи знаряддя праці для каменедобувників та вапнярів.

¹⁵ Збірник документів. A magyarországi ciganykerdes dokumentumokban 1422–1985. Kossyuh konyvkiado, 1986. – P. 79.

¹⁶ Мицюк О. Нариси соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. – Прага, 1938. – С.49.

¹⁷ Сова П. Прошлое Ужгорода. – Ужгород, 1937. – С.161.

Згідно з історичними джерелами, в 1649 році Мукачівський князь Габор Бентлен подарував помістя з правом передачі по чоловічій лінії рому-музиканту Гегедушу Дьордю. Його сім'я користувалася цим правом і при Софії Баторі. У списках обслуги Мукачівського замку у вдови Дьордя Ракоці Жужани Ларанторі згадуються троє музикантів, які грали на барабанах, та скрипаль. Під час правління Ілони Зріні, згідно з урбаріальними списками 1682 року, нараховувалось вже 53 роми чоловічої статі, 36 синів та 4 юнаки-втікачі. Згадуються прізвища вайд – старостів: Ештвана Банти, Яноша, Андраша, Мартона, Ференца Кайчія та ін. Як відзначає Т.Легоцький, під час облоги Мукачівського замку австрійцями, згідно з описом 1683 року, у замку знаходились роми-музиканти: 13 трубачів, 6 тараготістів, 5 скрипалів, 1 дудаш, 2 бубнарі. Всі вони одержували платню від 40 до 48 форинтів, одяг, фураж для коней. Відомі й імена деяких музикантів: Томаш Пал, Шаму Криштоф, Дьордь Гергель, Мартон та Міхай Ланчі та ін., а також ті, які під час визвольної війни 1703–1711 років виконували відомий «Марш» Ракоці. Секретар Ракоці Гашпар Беницькі відзначав, що роми-музиканти вітали Ракоці II та його сім'ю з новим 1708 роком. Вони грали на зимових балах того року. На всю Європу лунало ім'я скрипачки-ромки Ганне Єнріко, що за свою гру отримала дворянський титул¹⁸. Тому, мабуть, з'являється у 1704 році патент, виданий Ференцом Ракоці II про ромських вайд.

«Оскільки ромський народ з самого початку проживає у нашій державі під крилами нашої нації, нехай продовжує жити за своїми традиціями. Ромів часто незаконно і несправедливо турбують військо і мирне населення тому, що у них не було свого керівника, який би захищав їх права, а тому кожен змушений був по-своєму захищатись, що викликало і природну протидію з боку ромів. Тому для захисту прав, порядку, звичаїв ми вирішили призначити головного вайду ромської нації до Дунаю. Але залишити при цьому право на ромів місцевих поміщиків, володарів фортець. Призначити нашого вірнопідданого капітана, відомого лицаря Ілошваї Абрагама. Наказуємо всім підданим у жупі, містах, селах, військовим офіцерам, солдатам ознайомитись з нашим листом-патентом, який декларує право бути вайдою до Дунаю. При заворушеннях ромів, виникненні

¹⁸ Виступ на установчій конференції товариства «Рома» наукового співробітника Закарпатського краєзнавчого музею Л.Філіпа 19 травня 1991 року.

спорів звертатися до нього, який повинен сам вирішити спірні питання. Всі роми повинні бути покірні головному вайді, який буде ними командувати і розпоряджатись. Йому даємо право і владу для того, щоб якщо хтось не буде покірний, або якщо він вважатиме, що хтось винен у порушеннях або злочині, то даємо йому право на затримання та справедливий суд. Написано у таборі біля Токая 1 січня 1704 р.»¹⁹.

Після поразки повстання 1703 – 1711 років на території Австрійської імперії вводяться ще жорстокіші закони щодо ромів. За законом 1721 року, як ми вже згадували, їх можна було карати смертю без суду. Це один з трагічних періодів у житті ромів, до того ж, їм заборонялося кочувати, а це був єдиний засіб легально заробити собі на життя.

Згідно з указом Марії-Терезії у 1768 році, роми Мукачева повинні були вести осідлий спосіб життя. За указом 1772 року, ромів розселяють з табору, а з 1775 року у них почали відбирати дітей, передавати у неромські сім'ї, щоб навчати ремеслу, а більш дорослих молодих юнаків віддавали у солдати. У тому ж році роми подали скаргу на місцеві органи влади за неправомочні дії проти них. Мабуть, ця скарга була задоволена, бо з них був знятий подушний податок (51 крейцер), а з 1780 року був знятий податок з житла²⁰. У період правління Марії-Терезії та Йосипа II погіршуються умови життя та закони щодо ромів, вони офіційно втрачають свою назву «роми» і перетворюються на «новоугорців»²¹. А у переписах 1857, 1870, 1900, 1910 років вони не згадуються взагалі.

У період Першої світової війни багато ромів брало участь у військових діях. Так, син старости ужгородського табору Євген Лацко брав участь у боях на Карпатських перевалах, був взятий у полон російськими військами і побував аж у Тобольську.

Подальша доля закарпатських ромів пов'язана з періодом Чехословацької республіки. Згідно з переписом 1927 року, роми проживали компактно у 33-х населених пунктах. Так, у м. Ужгород вони мешкали у двох таборах – у мікрорайоні Радванка та по вулиці Берчені (нині вулиця Тимірязєва).

¹⁹ Збірник документів. A magyarországi cigánykerdes dokumentumokban 1422–1985. Kossyh konvkiado, 1986. – P. 84.

²⁰ Там само. – P. 85.

²¹ Там само. – P. 86–94.

Особливу групу ромів становили музиканти ресторанів та казино. Жили вони у примітивних будівлях великими сім'ями – по 6–9 чоловік.

Характерно, що в цей період ніхто з ужгородських ромів не був засуджений і не притягався до кримінальної відповідальності²².

Проживання ромів досить тривалий час серед місцевого, хоч не завжди дружнього до них, населення все ж не привело до асиміляції і зникнення їх як етнічної групи. Навпаки, вони розширюють ареал розселення і на сьогоднішній день проживають в усіх, навіть деяких високогірних, районах, у 124 таборах²³.

За даними перепису 2001 року, на Закарпатті проживають 14 004 роми, хоча, за соціологічним дослідженням, проведеним ще у 1990 році, їх зафіксовано понад 20 тисяч²⁴ осіб, а за даними Закарпатського ромського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг» – близько 45 тисяч.

Тема II. Європа між двома світовими війнами. Порівняльна характеристика законодавства Німеччини стосовно євреїв та ромів у період 1933–1945 років

Двадцяте століття увійде в історію людства як століття майже безперервних локальних та двох світових війн. Однією з його найганебніших рис буде впровадження нового способу знищення людей, який стане пізніше відомим під терміном – Голокост. Це масове винищення кількох поколінь беззахисних осіб, які не мали в руках зброї, тільки тому, що були євреями, ромами, представниками інших меншин.

Повоєнна історична наука почала вивчення Голокосту лише тоді, коли розпочалася, в кінці 60-х – на початку 70-х років минулого століття, масова міграція євреїв до Ізраїлю, Німеччини та США. Коли ті, хто вижили, почали відкрито говорити про знищення мешканців сіл, селищ, міст та містечок спеціальними військовими нацистськими підрозділами. На превеликий жаль, в Україні цей процес не набув належного, на державному рівні,

²² Nemeskal K. Ciganska skola v Yzhorodi. – P.2.

²³ Смець Г.С., Дяченко Б.І. Циганське населення Закарпаття. – Ужгород: Карпати. – С.41.

²⁴ Там само. – С. 9.

дослідження та вдумливого аналізу, відповідних висновків. У підручниках з новітньої історії зарубіжних країн та історії України Голокост згадується лише одним–двома реченнями, не даючи учням цілісної картини трагедії.

До сьогодні ведуться суперечки про те, чи можна об'єднувати поняттям «голокост» винищення як євреїв, так і ромів. У наш час єврейська община наполягає на тому, що цей термін стосується тільки винищення євреїв, а щодо ромів, ймовіріше, необхідно вживати термін «геноцид».

Спробуємо у хронологічному порядку прослідкувати впровадження законів Німеччини щодо обмеження прав представників цих національностей, які призвели до майже повного винищення євреїв Німеччини та етнічних груп рома і сінті. Пізніше подібні закони будуть просто скопійовані пронацистськими урядами Франції, Бельгії, Нідерландів, Угорщини, Італії, Югославії та інших країн. Мусимо зауважити, що антиєврейське та антиромське законодавство приймалося набагато раніше у різних країнах, але воно мало на меті вигнання з території певної місцевості або країни тієї чи іншої етнічної групи населення. У ХХ столітті нацистське законодавство надало можливість на державному рівні провести фізичне винищення тих, хто вважався «не вартим життя».

Вищий законодавчий звід законів Веймарської республіки (1918 рік) – Конституція – гарантувала рівні політичні, економічні, громадянські права всім громадянам Німеччини, незалежно від расової та етнічної належності. Хоч уже на той час з'являється «дослідження» психіатра і судді Альфреда, який доводить, що вбивство тих, хто «не заслуговує» права на життя, є гуманним. Пізніше ця праця стане основою гітлерівських антиєврейських та антиромських законів 1933 року.

Ще до приходу до влади Гітлера, а саме у 1926 році, приймається «Закон про боротьбу з циганами, бродягами та тунеядцями»²⁵. У 1931 році Інформаційне бюро (NS – Auskunft) поширює документ, спрямований проти двох «не європейських рас», євреїв і ромів, підготовлений «SD Reichsfuhrer-SS» у Мюнхені²⁶.

²⁵ Райко Джурич. Уничтожение цыган в Центральной и Восточной Европе. Материалы семинара, посвященного 50-й годовщине массового уничтожения цыган в Освенциме. 1994, стор. 1–2 //Цыганские вести. – № 2 (6). – 2001.

²⁶ Romani Rose (Editor). The Nazi genocide of the Sinti and Roma. Documentary and Cultural Centre of German Sinti and Roma. – Stuttgart, 1995. – P.188.

Першими від дискримінаційних законів почали потерпати роми. У липні 1933 року приймається закон «Prevention of Hereditarily of Diseased Offspring», за яким дозволялось проводити стерилізацію ромів і сінті. З 18 до 25 вересня 1933 року за нормативним документом «Закон про звичайних злочинців» ромів і сінті було дозволено відправляти до концентраційних таборів, де вони стали першою безплатною силою для будівництва закритих таборів знищень²⁷.

З січня 1934 року ромів Німеччини відбирають і направляють у концентраційний табір Дахау для трудової «обробки». За наступні три роки такі табори будуть створені у Дізельстрасе, Саксенгаузені, Марзах, Веннгаузені²⁸.

23 березня 1934 року були ратифіковані закони щодо скасування німецького громадянства для ромів і східних євреїв, які не змогли довести факту народження в Німеччині.

У червні 1934 року в місті Нюрнберг приймається закон, за яким забороняється німцям вступати у шлюб з «євреями, неграми, циганами».

З 15 вересня 1935 року Нюрнберзькі закони поширюватимуться на всю Німеччину. Роми і сінті підкорятимуться Національному закону про громадянство, згідно з яким для «захисту німецької крові і честі» заборонялися шлюби між «арійцями» і «не арійцями». А з 17 вересня того ж року цей закон понижує євреїв і ромів до статусу громадян нижчого класу і позбавляє всіх громадянських прав, забороняє створювати і мати професійні організації.

1 грудня 1935 року рейхміністр внутрішніх справ відділу інтернованих Фрік заявив, що «Європа мусить очиститись від небажаної раси, в першу чергу від ромської та єврейської»²⁹.

7 березня 1936 року люди цих національностей були позбавлені права голосу на виборах.

20 березня 1936 року голова міста Франкфурт приймає рішення про інтернування всіх ромів міста до концтабору Дізельстрасе.

²⁷ Romani Rose (Editor). The Nazi genocide of the Sinti and Roma. Documentary and Cultural Centre of German Sinti and Roma. – Stuttgart, 1995. – P.14.

²⁸ Romani Rose. Der national-sozialistische Völkermord an den Sinti und Roma. Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma. – Heidelberg, 1999. – P.24.

²⁹ Romani Rose (Editor). The Nazi genocide of the Sinti and Roma. Documentary and Cultural Centre of German Sinti and Roma. – Stuttgart, 1995. – P.25 –28.

У липні 1936 року 400 ромів і сінті з Баварії відправляють у концтабори Дахау, Бухенвальд, Маутхаузен, Равенсбрюк на примусові роботи. Видаються книги ряду «вчених» (Ганса Глобке, Роберта Корбера, Клауса Еігена та ін.), які на «науковому рівні» доводять, що євреї й роми повинні розглядатися як небажані для європейців «елементи». У листопаді 1936 року створюється «науковий» центр відділу расової гігієни та біології населення імперської служби охорони здоров'я при Міністерстві у справах інтернованих для підтвердження подібних расистських теорій, очолюваний Робертом Ріттером. За результатами його досліджень щодо ромів у 1941 році почали вживатися практичні заходи (знищення), а Ріттер стає на чолі нового Кримінально-біологічного інституту при поліції безпеки, який розміщувався у приміщенні V відділу Головного управління імперської безпеки (RSHA).

З 12 по 18 червня 1938 року подібно до «Кришталевої ночі», яка пройде пізніше, 9–10 листопада 1938 року, був проведений «Тиждень знищення ромів». Це було перше випробовування громадськості, як німецької, так і загальноєвропейської, щодо ромів. Ніхто протягом погромів і після їх завершення не виступив на захист постраждалих.

9 листопада 1938 року було офіційно санкціоновано і схвалено законодавчим органом Німеччини ставлення до євреїв та ромів як до представників «нижчої раси».

Протягом березня 1939 року на території «старого Рейху» вводяться спеціальні «расові ідентифікуючі папери», документи щодо «небажаних» груп населення. Згідно з «Загальними правилами» вводились жовті посвідчення літерою «J» для євреїв і «Z» для циган. З травня 1941 року, коли Німеччина окупувала Сербію, жовта пов'язка зі словом «циган» повинна була бути на особах, «що ідентифікували себе циганами». У гетто і концентраційних таборах Польщі роми і сінті повинні були носити жовту пов'язку на одязі з літерою «Z»³⁰.

21 вересня 1939 року на зустрічі глав департаментів поліції і глав айнзацгруп, спеціальних груп знищення, главою яких був Гейдріх, було вирішено депортувати 30 тисяч ромів Німеччини на територію Польщі.

³⁰ Romani Rose (Editor). The Nazi genocide of the Sinti and Roma. Documentary and Cultural Centre of German Sinti and Roma. – Stuttgart, 1995. – P. 188.

16 жовтня 1939 року оберфюрер СС Небе звернувся до відділу СД з проханням «включити три або чотири вагони з ромами у перший єврейський транспорт», який відправлявся з Відня 20 жовтня 1939 року. Такі «транспорти» регулярно курсували між Віднем, Остравою і Катовіце.

30 січня 1940 року Гейдріх проводить зустріч з лідерами СС, присвячену депортації «євреїв з нових територій і 30 тисяч ромів Німеччини і Австрії, яку можна вважати останнім масовим переміщенням цього населення з генерал-губернаторства».

Влітку 1941 року групи сінти і рома систематично винищуються на східному фронті айнцацгрупами і відділками збройних сил Німеччини. Лідер СС айнцацгрупи Отто Олендорф на суді в Нюрнберзі заявив: «Не було різниці між ромами і євреями. Для обох діяв єдиний порядок».

10 жовтня 1941 року відбулась конференція між лідерами СС – Гейдріхом, Франком, Айхманом, Гюнтером, присвячена вирішенню «єврейського питання» та «вивезенню ромів» з протекторату Богемії і Моравії.

У травні 1943 року доктор Д. Менгле, лікар концтабору Аушвіц, проводить експерименти над людьми. Перші його досліді проводитимуться над кількома тисячами єврейських та ромських дітей, яких потім він відправить у газові камери. Ці досліді «над близнятами» будуть схвалені Німецькою Асоціацією досліджень і Інститутом Вільгельма Кайзера, який підтримав вбивство дітей з метою медичних експериментів.

Це лише окремі перелік законів, спрямованих на повне знищення євреїв і ромів Німеччини. І незалежно від їх кількості, один і другий етнос Західної Європи та окупованої території Східної Європи знищувалися. Тому визначення і дія терміну «Голокост», ймовірно, поширюється не тільки на єврейську, а і на ромську спільноту. Ромську спільноту, мабуть, рятувало тільки те, що вона, маючи гіркий досвід спілкування з владою, масово не підкорялася законодавству країни і не виконувала приписи уряду, а втікала з населених пунктів у ліси, де переховувалася.

На сьогодні існує кілька визначень поняття Голокосту ромською мовою. Найпершим став термін, запроваджений Яном Хенкоком, – Параїмос – «вбивство, наруга». Пізніше поряд з цим словом з'являється інше – Калі Траш – «чорний жах», або Самударіпен – «вбивство всіх».

З гіркотою мусимо відзначити, що ромська трагедія залишилася майже не поміченою світом, шанси на гідне увіковічнення пам'яті тих, хто загинули, були втрачені. У перші повоєнні роки, коли ще були живі свідки геноциду – як роми, так і місцеві жителі, не було зібрано відомостей про наругу, свідчень очевидців. Самі ж роми, навчені гірким досвідом переслідувань, залякані, знедолені, знищували всі документи про перебування у таборах концентраційних та примусової праці. Ніхто з них не зафіксував знищення майна в органах влади, тим більше НКВС, на джерела якого зараз й спирається, в основному, документальна база Голокосту.

Тема III. Голокост (Параїмос) в Україні, зокрема на території Закарпаття, під час Другої світової війни

Вперше інформація про переслідування ромів у роки Другої світової війни була у масовому порядку отримана під час заповнення анкет-заяв на виплати компенсацій тим, хто постраждав від фашистського націонал-соціалізму. Ромські організації Закарпатської області розпочали таку роботу в лютому 1999 року.

Другий етап збору анкет-заяв проводився згідно з угодою, укладеною Українським національним фондом «Взаєморозуміння і примирення» та німецьким Фондом «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (створений 2 серпня 2000 року, мав уставний фонд п'ять мільярдів німецьких марок; для партнерських організацій України і Молдови виділялося 1,724 мільярда німецьких марок), у 2001 році. Було відновлено збір заяв ромів на отримання компенсацій за рахунок коштів німецького Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» за рабську та примусову працю, яка розподілялася на категорію I та категорію II. У цьому документі визначалися види таборів, якщо постраждала особа була в'язнем: концентраційного, штрафного, виправно-трудоного, спецтабору трудового виховання, гетто або іншого табору. Вказувалися види примусових робіт: у промисловості, державному секторі, сільському господарстві.

Організація, яка свого часу активно співпрацювала з нацистами і надала їм у роки війни всю інформацію про ромів Європи –

Міжнародна Організація з Міграції (МОМ), взяла у розподілі коштів найактивнішу участь, всю свою роботу вела «суворо конфіденційно», закрито, чим викликала багато нарікань з боку ромських організацій як України, так і зарубіжжя.

Живі свідчать

Розглянемо на конкретних прикладах свідчення ромів, як відбувалось переслідування цієї національної меншини в Закарпатській області, яка у роки війни входила до складу Королівства Угорщини, фактичним керівником якої був Міклош Горті.

Закарпаття, або Підкарпатська Русь, як воно називалося за чехо-словацького періоду, після Мюнхенської угоди у березні 1939 року відійшло до Королівства Угорщини. З цього часу на цю територію, яка була сателітом Німеччини, поширювалося законодавство Угорщини.

Саме тут були створені табори (трудові та пересильні) для цивільного населення, тюрми та гетто для знищення євреїв, ромів.

Угорські націоналісти завжди ставилися з упередженням до ромів. Тоді ж було розроблено план та прийнятий закон № 11 від 11 березня 1939 року для створення інституту примусових робіт, за яким небажаних осіб, які не мали професії, можна було інтернувати до трудових таборів³¹. З 1 липня 1939 року закон про примусові роботи був введений в дію³². Було створено кілька трудових таборів, а в окремих місцях щодо ромів були введені певні обмеження, в інших відбирали продовольчі картки, незалежно від того, хто це був – чоловік чи жінка. Ромів разом з представниками інших національних меншин призивали в армію у трудові батальйони і відсилали на Східний фронт, не надаючи зброї. На фронті роми, які були у цих батальйонах, будували укріплення, бліндажі, збирали трупи загиблих і ховали їх. Багато з них загинуло або потрапило у радянський полон, де до них було таке ж ставлення, як і до військовополонених.

³¹ Дональд Кенрик, Грэттан Паксон. Цыгане под свастикой // Ж. «Дружба народов». – Москва. – 2001. – С. 26.

³² Хронологія Голокосту Угорщини. До п'ятдесятиріччя Дебреценського Холокосту. Дебреценське єврейське релігійне товариство. Відповідальний видавець – Др. Вейс Дьєрдь. Переклад з угорської мови на українську. Архів «Романі Яг».

Вислання негромадян Угорщини

Спочатку позбулися євреїв та ромів, які прибули до Підкарпатської Русі з Галичини та Польщі. Доля людей вирішувалася просто у розмовах осіб, наділених владою.

Так, у телефонній розмові від 16 липня 1941 року представник Угорського уряду в комітатах Угоча (нинішні Виноградівський, Іршавський, Берегівський райони) та Унг (нинішні Ужгородський, Перечинський, Великоберезнянський райони) д-р Кемені просить дозволу звільнитись від ромів та євреїв, які не мають угорського громадянства і прибули на цю територію у вересні 1939 року .

«Представник Угорського уряду в Закарпатті пан Козьма, знаючи про виселення євреїв – негромадян Угорщини – на північ, хоче використати цю ситуацію для очищення території Закарпаття від кочуючих ромів. Вчора пан Козьма звернув мою увагу на те, що добре було би розпочати подібну акцію щодо інших осіб. Акція має проходити швидко, оскільки мігруючі роми можуть повернути свої каравани і втікати на південь. У комітатах Унг та Угоча таких осіб є близько 500, максимально 1000, від яких треба позбутися. У зв'язку з тим, що я не хочу робити цього без дозволу зверху (Міністерство внутрішніх справ), прошу пана міністра дозволу, щоб негромадяни Угорщини, які не мають ні хат, ні за що жити і тому є неблагонадійними елементами, за кілька днів вивезти з цих територій».

Як відправляли євреїв, збереглись фотографії, а ось щодо ромів – ні. Так, перші поїзди з інтернованими тисячами євреїв та ромів були відправлені на збірний пункт Ясіня, а звідти до Кам'янця-Подільського, де пізніше всі були знищені.

Ізоляція ромів у таборах і гетто

Ізоляція ромів у таборах за місцем проживання здійснювалась угорською адміністрацією протягом 1942 – 1944 років. Усіх мешканців населених пунктів (євреїв і ромів) переписували, їм забороняли залишати місця проживання³³.

³³ Документи Берегівського філіалу Закарпатського державного архіву.

У цих поселеннях, а інколи і гетто, проживали, в основному, старші роми, жінки і діти. Дорослих працездатних чоловіків, юнаків відбирали і відправляли до різного виду таборів примусової праці.

Свідчення Тибора Горвата, 1921 року народження, жителя Ужгородського району

«З 1943 року німці стали дуже погано відноситись до ромів. У таборі у той час проживали тільки 12 родин, близько 60 осіб. У таборі був проведений повний перепис населення. Старостою був Кароль Горват. Всім жителям було строго наказано не виходити за межі. У нашій родині діти почали голодувати. Бабуся потайки вночі виходила з табору, ходила до знайомих, просила картоплю, кукурудзяну муку. Кілька разів її було спіймано і жорстоко побито. Від настроїв жандармів, що нас стерегли, залежало наше життя: інколи приходили у табір і всіх починали бити, інколи тижнями не приходили. Часом, батька і мене, а мені було 12 років, виганяли аж у Мукачівський район чистити туалети, або ще якусь саму чорну роботу. До сих пір боюсь згадувати ті чорні дні. Як ми голодували. Згадую, як ми йшли на поле, де вже був зібраний врожай, і з дозволу господарів шукали картоплю, яку пропустили під час викопування, збирали зернини, що залишались у стерні»³⁴.

Свідчення Йосифа Горвата, 1936 року народження, жителя міста Ужгород

«З слів мого батька, у 1943 році наш табор був оточений колючим дротом. Жителям табору, близько 50 хат, забороняли виходити з нього. У господарстві мого батька було двоє коней. Весною, як тільки зійшов сніг, у табір зайшли жандарми. У кого були ще коні, а таких набралось 12 чоловік, під конвоем примусили їхати до кам'яного кар'єру, що знаходиться у 2 км від табору. Там батька змушували вручну грузити камінь на підводи і возити на залізничну станцію, а там навантажувати вагони. Мені було вже 8 років, то коли мій дід і батько захворіли, то я змушений був правити кіньми. Так ми працювали до жовтня 1944 року».

³⁴ Архів «Романі Яг».

Примусові роботи

У роки війни примусові роботи у Закарпатті, як правило, були пов'язані з військовими потребами.

Ось як згадує про ті дні Іван Фонтош, 1935 року народження, житель села Тур'ї-Ремети Перечинського району

«Народився і жив у селі Великий Березний. Весною 1943 року, коли вже посадили картоплю, у село прийшли німецькі солдати і угорські жандарми. Батько був старостою ромського табору. Тому він змушений був заставляти ромів працювати, організовувати їх. Всіх відносно працездатних людей відібрали, незалежно – чоловік чи жінка, погрузили у вантажну машину і через села Тихе, Ставне та інші повезли до села Люта. Тоді воно звалось Вишкі. Хоч мені було всього вісім років – батько взяв мене з собою.

Вивезли нас під ліс, де ми змушені були побудувати для себе шалаші, які звичайно будують для себе роми. Потім під дулом рушниць кожного ранку заганяли в ліс і вказували місця, де ми повинні були рити землю, будувати переходи, бункери. У мене на руках були великі криваві мозолі і я не міг працювати. Тоді німецький солдат наказав мені покласти на пень ліву руку і сокирою відрубав вказівний і середній палець, щоб примусити працювати. Коли рука трохи зажила, мене заставили управляти кіньми і возити на возі німецьких солдат. Раз на два тижні жінок дозволяли відвозити додому у табір, а потім вони повертались знову до роботи.

Одного разу німці заставили мене відвезти їх до В.Березного. У одної з ромських осель у жінки забрали корову. Її прив'язали до мого воза і повели з двору. Жінка довго бігла за нами і кричала, просила повернути корову. Німецький солдат почав з неї глузувати, розпитуючи, навіщо їй корова. «Для того, щоб давати молоко дітям», – відповідала жінка. «А як вона отримує молоко?», – продовжував питати солдат. Жінка відповідала, що доїть корову за вим'я. Тоді солдат штиком з багнета вирізав вим'я і кинув жінці. Корова стекла кров'ю і її закололи.

Так роми працювали до великих морозів 1943 року. Потім жінок і дітей, які були з нами, відпустили, а чоловіків німці забрали з собою, разом з батьком. Повернувся він восени 1945 року дуже хворим і худим. Нічого не хотів розповідати».

Спогади Магдалини Галамбош, 1944 року народження, жительки с. Ботрадь Берегівського району

«Мого батька, разом з іншими 50 жителями – ромами з села Баркасово, де ми тоді жили, весною 1943 року посадили у вагони на залізничній станції і відправили на лісозаготівельні роботи у Сваляву. Вони рубали ліс, вручну несли аж у місто і складали неподалік залізниці. 21 квітня, за 7 днів до мого народження, мого батька і ще 46 осіб було розстріляно за непокору. Додому з табору повернулося тільки троє. З розповідей тих, хто повернувся, знаємо, що разом з батьком були розстріляні: Гейзо Куцур, Іштван Туркиш, Жигмонд Салко».

Використання душогубок

Використання спеціально виготовлених машин для умертвіння людей – черговий засіб фізичного знищення мирного населення. Не оминула зла доля і наш край. Ось про що нам розповіла Варвара Фонтош, 1939 року народження, жителька села Тур'я-Пасіка Перечинського району.

«Весною 1943 року у наше село увійшли німецькі солдати і угорські жандарми. Через те, що жителі села допомагали партизанам, було вигнано всіх жителів з домівок на площу. Спочатку відібрали всіх чоловіків і молодих хлопців. Їх відвезли не знаємо куди. З слів моєї матері одну групу дівчат (мабуть, єврейок) відвели в сторону, а потім під дулами рушниць заставили сісти у закриту машину без вікон. Вони сильно кричали, поки машина їхала, а потім затихли. Їх тіла пізніше знайшли на полі мертвими. Всіх жінок, навіть і тих, у кого були діти, у тому числі і мене, посадили на вози і вивезли у село Волосянку, а потім і в село Люта, де я і мама носили зрубані дерева з лісу. Чоловіки копали рови, робили бункери і дзоти. Так ми прожили до осені 1944 року. Пам'ятаю, як нас дуже бомбили руські, а мій старший брат загинув під час одного з таких бомбардувань»³⁵.

Для підтвердження цієї інформації ми звернулись до голови Закарпатської єврейської організації «Хесед Шпіра» М.В. Галіна, який підтвердив цю інформацію і додав, що в області діяли дві машини-

³⁵ Архів «Романі Яг».

душогубки. Вони стояли у гаражах пожежної команди міста Ужгорода і виїжджали у малі села області, звідки євреїв не вивозили у районні гетто, а знищували на місці.

Однією з маловідомих сторінок знущання над жінками-ромками було насильне залучення до сільськогосподарських робіт. Якщо чоловіків-ромів вивозили на виконання будівельних робіт для потреб фронту, а саме для риття ровів, траншей, будівництва дотів, то жінок примушували працювати на сільських багатіїв.

Примусові роботи у сільському господарстві

За свідченням ромок, які дожили до 2001 року, значна кількість з них працювали на сільськогосподарських роботах. В основному, це були молоді жінки і дівчата, незалежно від того мали вони дітей чи ні.

Параска Беркі втратила найдорожче для жінки – своїх дітей, тому в повоєнні роки вона жила разом з нерідною для неї родиною.

Свідчення Параски Беркі, жительки міста Виноградів

«Народилася 1916 року в селі Шаланки, що на Виноградівщині. Батько у будні дні працював мурником, а у свята роми мали свій невеличкий оркестр і грали на святах, весіллях, похоронах. Батько грав на скрипці. У сім'ї було 8 дітей. Залишились у живих я та мій брат Ласло Густав.

У 16 років вийшла заміж за Карла Карловича Беркі, теж музиканта, якого добре знав батько.

Під час війни батька забрали жандарми з хати і ми більше його не бачили. Чоловіка забрали в угорську армію, він був поранений під містом Римосомботі в Угорщині. Повернувся додому, а його забрали у робочий (мунко) табір, що знаходився поблизу села Воловця, де будував оборонні споруди на лінії Арпада. Там важко робив, його дуже били, знущалися і сміхували. Залишився живим, бо втік з Воловця.

Незважаючи на те, що у мене було двоє маленьких дітей, мене забрали на роботи у полі поблизу Севлюша. Цілими днями працювали на полі, додому ходили пішки, а ранком знову нас виганяли на роботу. Двоє діток залишались самі, невдовзі захворіли і померли. А коли

чоловік повернувся, то діточок у нас більше не було. Коли євреїв забирали, то єврейські друзі-музиканти попросили батька, щоб ми жили у їхньому будинку на вулиці Станційній, доглядали за ним. Залишили трохи грошей, щоб ми купили для них хліба, коли їх вели на станцію і садили у вагони. Кілька днів вагони з людьми стояли на коліях нашого міста. Люди там голодували, кричали, просили їсти. Сусідський ромський хлопчик за прізвищем Муржа почав кидати людям у вагони хліб, продукти, але жандарми пристрелили хлопця. Цілий день тіло не дозволяли забрати з-під коліс вагону, щоб інші мали науку».

Спогади Марії Тирпак, 1922 року народження, жительки села Заріччя Перечинського району

«У 1943 році нас, молодих жінок і дівчат, відправили працювати на полях пана Попенгейма, які були неподалік міста Сейкешфегервар, у село Мога. Працювали ми у так званій Майорні 88. Всього нас працювало там понад 120 робітниць. Грошей нам не платили, погано годували. Жили ми у великих бараках, спали на соломі. Весь час були під наглядом жандармів, які знущалися і били нас. Там ми пробули шість чи сім місяців, точно не пам'ятаю. Всі документи того періоду, коли повернулася додому – спалила».

Спогади Олени Фонтош, 1927 року народження, жительки села Раково Перечинського району

«Весною 1942 року у село зайшли солдати і жандарми. Вони забрали з собою 16 чоловік: 6 мужчин і 10 дівчат, в тому числі і мене. Посадили нас у вантажні вагони і відвезли через Ужгород у села Шомодьторнавци і Ференцпустош. Над нами стояв бригадир Йовшка, прізвище якого я не пам'ятаю. Жили ми у великому сараї, де було ще 50 молодих жінок. Спали на дошках, поверх яких була покладена солома. Воду для миття і прання брали з помпи, що стояла у дворі. Годували погано. Так працювали до осені 1942 року, а потім весною 1943 року знову робили у цих селах. Додому нас відвозили теж у товарних вагонах. Їхали десь тиждень».

Примусова робота жінок

Після того, як всіх працездатних чоловіків було взято на різні види примусових робіт, у таборах не залишилось тих, хто би міг

захистити жінок. Жінки рідко говорять про це. У спогадах з ромського Голокосту про ці дуже делікатні проблеми роми говорять вкрай рідко і неохоче. Їх можна зрозуміти, оскільки ця наруга пройшла через все наступне життя і часто була причиною сімейних чвар.

Спогади Марії Луцак (Макула у дівочості), 1939 року народження, жительки міста Хуст

«Восени 1943 року у табір зайшли німецькі солдати з угорськими жандармами. Вони всіх вивели на площу, тримали там під наглядом солдатів, а жандарми за той час вивели всю худобу з хлівів. Батько, з своїм братом, на конях хотіли вбігти, але солдати на мотоциклах догнали їх. За цей проступок брата й батька прилюдно повісили. Чоловіків після того відправили на примусові роботи, а 25 молодих жінок забрали з собою у німецькі казарми. Вдень вони під наглядом прибирали у казармі, а вночі примушували спати з солдатами. Я в той час, хоча мала 5 років, все бачила, хоч і не все розуміла. Через це батьки сварилися, особливо після війни, тоді, коли батько був п'яний».

Подібні свідчення про свою маму надав Микола Олах, житель м. Ужгород, коли його мама хотіла спалити власну хату за те, що у ній жили німецькі солдати і дуже знущалися з неї.

Використання зелених позначок на одязі

Для того, аби сильніше принизити ромів, наголосити що вони кримінальна нація, ромів змушували пришивати на одяг темно-зелені позначки. Вони були у вигляді трикутника, гострим кінцем донизу, розміром 3,5 см. Пришивались вони, як і жовті позначки у євреїв, на верхній одяг на правий рукав та на праву частину грудей.

Ось як про це говорить Анна Гренджук, 1943 року народження, жителька міста Рахів

«У нашій сім'ї було 4 дітей, я була меншою і останньою. У кінці березня 1943 року, зі слів моєї мами, у табір на машинах приїхали жандарми. Спочатку повиганяли з хлівів усю худобу. А у нас були коні і свині. Батька забрали у каменоломню, де він разом з іншими чоловіками-ромами дробив камінь. Мама була вагітною мною на останніх місяцях, тому її залишили у таборі. Всіх, хто залишився

вдома, змусили пришити на одяг зелені мітки, бабуся казала «медалі». Пізніше батька перевели у інше місце працювати, де за розповідями тих, хто повернувся, помер від тифу. Коли я народилась, то через деякий час і маму забрали у каменоломню. Жандарми казали, що жінки більш виносливі, ніж чоловіки, тому їх менше били. Жили в бараках. Вночі за ними приходили і насилували. Так працювали до осені 1944 року. Потім всім жінкам вистригли на голові волосся і два тижні тримали у вагонах, поки не прийшли руські».

Свідчення Анни К., 1922 року народження, жительки селища Ясіня Рахівського району

«В нашій сім'ї було 11 дітей. Мій дідо був відомий коваль на всю округу: робив дзвінки для корів і овець. Часто їздив з одного села до другого. На початку літа 1943 року у табір зайшли жандарми. Від нас забрали коней, підводи і свиней. Мого батька і старшого брата забрали на роботи у лісі: робити мости через маленькі річки. Всіх, хто залишився дома, змусили пришити на одяг зелені зірочки. На той час я вже мала одного хлопчика і була вагітна другим. Після родів мене, разом з іншими жінками, забрали у Рахів, де ми були разом з єврейськими дівчатами і молодими жінками. У них на одязі були жовті зірки. Нас заставляли жити коло казарми, де ми прали одяг, форму солдатам, офіцерам. Вночі нас насилували. У мене також потім народився хлопчик з рижим волоссям, за що мене чоловік бив. Так проробили до осені 1944 року».

Свідчення Ласло Рошташа, 1943 року народження, жителя міста Рахів

«Під час війни мені було всього кілька місяців, але про події тих часів мені розповідала бабуся. З її слів, на початку літа 1943 року у наш табір приїхали солдати і жандарми. Від нас забрали корову і пару коней. Чоловіків, мого батька забрали у каменоломню, де його прикували на ланц (ланцюг), і він так відпрацював більше року. Всіх молодих жінок і дівчат з 14 років закрили у одному сараї і тримали 2 тижні. Потім перегнали у казарми, де жінки мусили прати форми і білизну солдат. Хто не хотів працювати – дуже били. Кілька разів була побита і моя мама. Вона нещодавно народила мене і хотіла йти додому, бо залишила мене на бабусю. Бабуся ховала мене у іншій

сім'ї, бо у нашій було не можна. Мого старшого брата, якому було 3 роки, солдат заколов штиком. Коли розпочався наступ руських, жінок (ромок і єврейок) посадили у сарай і підпалили, але вогонь був не дуже сильним, вони дуже кричали і руські солдати їх звільнили».

Трудові циганські батальйони

До сьогодні частина місцевого населення впевнена, що деяка частина ромів служила у нацистсько-угорській армії. Відсутність доброзичливих контактів між ромами і не ромами як у період війни, так і у повоєнний час не зруйнували ці негативні стереотипи. Починаючи з 19 березня 1944 року, коли Угорщина була окупована німцями, переслідування ромів та євреїв набуло масового характеру. Вплив німців на угорський уряд зростає, з'явився рух «Схрещені стріли», який зайняв в уряді домінуюче становище. Масово ромів та євреїв стали відправляти у концтабори. У серпні 1944 року міністерство оборони обнародувало наказ про створення циганських трудових батальйонів, кожен з яких укомплектовувався 213 ромами, одним лікарем-євреєм та одним інженером-євреєм. Це була перша урядова постанова Угорщини, що стосувалася безпосередньо ромів³⁶, доти вони фігурували разом з євреями.

Згадує Юрій Фенеш, в'язень концтабору Віллач

«Народився 23 травня 1923 року в ромському таборі в селі Гомок, що на Ужгородщині. Першого серпня 1944 року мене і ще 1500 хлопців було мобілізовано на виконання трудової повинності: ми рили окопи та траншеї, засипали ями на дорогах, що утворювались після бомбардувань. Відкопували із зруйнованих будинків мертвих, ховали їх. З міста Нодьконишо (пересильний табір) перевезли до міста Гедоли, де працювали до листопада 1944 року. Потім всіх, хто залишився, посадили у товарні вагони і відправили до міста Дрезден. Там 21 січня 1945 року пережив англійське бомбардування, дивом залишився живим. Розчищали вулиці міста, відкопували людей із зруйнованих будинків. Але в цей період нацисти найбільш лютували. За саму найменшу провину – розстрілювали на місці. Всіх ромів, які

³⁶ Доунальд Кенрик, Грэттан Паксон. Цыгане под свастикой //Ж. «Дружба народов». – Москва, 2001. – С. 43.

вижили від голоду і не загинули під руїнами, відправили в Австрію до концтабору Віллач. Там пережив надзвичайно важкі для себе місяці. Нас зовсім не годували. На смітниках шукали порожні консервні банки, клали туди лушпиння від картоплі, що викидали охоронці, варили на маленьких вогнищах і їли. На величезній території табору не було жодної рослини – їх полонені виривали і їли як зеленину. Коли у середині травня 1945 року концтабір звільнили англійці, в'язні ходили як живі скелети. При рості 173 см важив 48 кг. У госпіталі нас підлікували, підгодували, а потім відпустили. Повернувся додому пізньою осінню 1945 року».

Згадує Божена Бучко, 1927 року народження, жителька міста Ужгород

«Під час війни німецькі солдати забирали євреїв у машини і відвозили у гетто. Воно було розміщене неподалік залізничної станції, на вулиці Мукачівській. Усе довкола було обгороджене колючим дротом. Звідти я допомогла втекти євреїці. Вона була кумою моєї матері. Мала тридцять п'ять років. Її звали Гелена. Пробула вона в гетто шість місяців. Важко там було. Євреї спали на землі. Я Гелені (мала прізвище Горват) носила їсти. Там біля колючого дроту вартував молодий німець, не пригадую, як його було звати. Якось принесла Гелені смажену курку, передану їй чоловіком. Підійшла до німця і показую, що принесла їсти. Він до мене почав говорити по-німецьки. Я не розуміла його мови і заговорила ромською. Кажу йому: «Те хав, те хав». А він взяв і поцілував мене в обидві щоки. Потім віддав Гелені їсти. Я їй кажу, щоб вона приходила до колючого дроту, може, допоможу. Тричі, чи може й більше, приходила, але десь зник німець. Сподівалася допомогти Гелені. Нарешті я зустріла його. Він зрадів. Я попросила німця, щоб покликав Гелену. Він відійшов, і ми втекли потайки.

Батько був старостою, і до нас часто приходили рейтери. Тому ми не могли переховувати Гелену вдома. Сестра майбутнього чоловіка дала свою метрику, і ми пішли до моєї сестри. Вона порадила нам переховуватися у знайомої, яка жила в Міхаловце (нині територія Словаччини. – Ред.).

Із лютого 1943 року, майже півроку, жили в кладовці. Хазяйка не випускала нас нікуди, боялася, що я чужа.

А коли прийшли російські солдати, то старший лейтенант Бердянов привіз нас в Ужгород. Квартиру Гелени хтось зайняв. Та вона прожила в Ужгороді ще рік, а потім переїхали до Кошице. Дуже дякувала Гелена мені за те, що врятувала їй життя. Гелена хотіла мене удочерити (не мала своїх дітей), в Кошице жила досить заможна. Одначе батько не дозволив».

**Тема IV. Місце вивчення Голокосту (Параїмосу)
в сучасній історії
(3 год)**

На вибір вчителя з використанням сучасних матеріалів етнічних чисток у Чечні, на Африканському континенті. Повторення пройденого матеріалу.

ПІСЛЯМОВА

Свідків того страшного часу залишається все менше і менше. В основному, це жінки вже досить літнього віку. Вони й досі не забули, як над ними знущались угорські жандарми, окупаційні війська. Лід взаємної недовіри ще не скрес. З гуманних міркувань, 8 жовтня 2004 року Верховна Рада України, «враховуючи великі масштаби і непоправні суспільні наслідки Голокосту ромів, їх соціально вразливе сучасне становище в місцях компактного проживання», прийняла постанову про відзначення, починаючи з 2004 року, на державному рівні Міжнародного дня Голокосту ромів.

Чим більше дізнаватимемося про історію та культуру народів, які живуть у нашому краї, тим краще ми зможемо зрозуміти один одного. Ми спробували це зробити у нашому фільмі «Сповідь. Живі свідчать».

Фільм цей створений у рамках однойменного проекту та фінансований Фондом «Взаєморозуміння і толерантність» (Київ, 2011).

Над ним працювали члени Закарпатського ромського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг» із залученням архівних матеріалів Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії, а також журналісти Євгенія Навроцька, Мирослав Горват, Ніна Мунтяну та керівник проекту Аладар Адам.

Як і де можна використати цей насичений фактами документальний фільм?

Найперше, під час вивчення теми «Друга світова війна» на уроках новітньої історії України, а також спецкурсу «Наш рідний край».

Основну увагу слід акцентувати на фактах жорстокого переслідування та масового знищення ромів за часів фашистської окупації.

Цей документальний фільм доцільно використовувати на класних уроках з виховання толерантності до представників різних національних меншин, а найперше – ромської громади. Може, завдяки нашому фільму, учні зможуть краще зрозуміти історію цього багатостраждального народу, проникнутися його проблемами і, можливо, порозуміють причини закритості ромського характеру.

Під час підготовки фільму ми вперше отримали документи часів Другої світової війни, люб'язно надані нам Берегівською філією Закарпатського обласного архіву.

Уперше за допомогою цих документів були зафіксовані дійсні факти створення ромських гетто і підготовки ромів нинішнього Закарпаття для евакуації в табори смерті. І тільки завдяки тому, що Закарпаття було зарубіжною територією, на яку першими ступили радянські війська, перевезення не відбулося. Роми здогадувалися, що їх чекає доля євреїв. Це видно з розповіді у фільмі Вінце Роштоша, жителя ромського табору м. Ужгород, батько якого був його старостою. Старий ром сказав своїй дружині Аранці: «Якщо за нами прийдуть, то я вб'ю спочатку тебе, наших дітей, а потім і сам застрелюсь».

Незважаючи на утиски, які роми відчували на собі, вони зберегли почуття співчуття до сестер по нещастю. У фільмі про це говорить Божена Бучко з Ужгорода, яка допомогла молодій жінці Гелені втекти з єврейського табору-гетто, а інша ромка віддала їй свою метрику (свідоцтво про народження), з якою вона могла переховуватися.

Ось на яких прикладах допомоги в скрутний час можна і треба виховувати молодь.

У фільмі багато прикладів приниження ромів з боку фашистського режиму. І це має бути пересторогою для людства з тим, щоб існування таких диктаторських режимів не повторилося у майбутньому.

І хочеться закінчити словами чеського антифашиста Юліуса Фучика: «Люди, будьте пильнішими».

Використання фільму «Сповідь. Живі свідчать» може стати уроками виховання мирного і толерантного суспільства України.

ХРОНОЛОГІЯ ТА ФАКТИ РОМСЬКОГО ПАРАЇМОСУ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА, НАДАНІ ДЕБРЕЦЕНСЬКИМ АРХІВНИМ УПРАВЛІННЯМ, ВІДДІЛОМ ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ

У березні 1939 року Закарпаття, яке було складовою частиною Чехословацької республіки, ввійшло до складу Королівства Угорщини. Відтепер на його території поширювалася і юрисдикція нової держави. Почався геноцид проти єврейського і ромського народів, їх переслідування, створення умов до ізоляції, поступового знищення.

1939 рік

Ромів збирають з усієї Німеччини і Австрії й відправляють у село Лакенбах, що знаходилося за 5 км від угорського міста Шопронь. Туди ж доправляють і ромів з угорських земель. Близько 1000 ромів утримувалися у цьому таборі. Потім їх відправляють у Польщу в місто Лодзь, де неподалік знаходився концтабір Аушвіц. Роми отримували чотиризначний номер, який починався з цифри 6 або 7.

1 серпня 1940 року

У Всеугорському жандармському управлінні, у відділі пошуку створений окремий реєстраційний центр для ромів, де започатковано практику збору відбитків пальців. За дев'ять місяців там було зареєстровано 2475 ромів.

16 липня 1941 року

Представник Угорського уряду в комітатах Угоча та Унг просить дозволу звільнитись від ромів, як і від євреїв, що не мають угорського громадянства. З території Підкарпатської Русі (так називалась в угорських документах Закарпатська область) було вивезено понад три тисячі осіб до Кам'янця-Подільського, де всі були розстріляні.

18 липня 1941 року

Президент Національної медичної комісії ініціював спеціальний офіційний указ про заборону змішаних шлюбів між угорцями і ромами. Цей указ був запропонований Верхній палаті парламенту, але не був прийнятий.

12 травня 1942 року

Проведення облав, які проводились угорською королівською поліцією, з метою виявлення бродячих ромів.

Рада міста Естергом видала указ про створення поселення для ромів. Ті, хто хотів покинути його, могли це зробити тільки у разі, якщо отримають дозвіл і будуть мати постійну роботу.

18 травня 1943 року

Проведення широкомасштабних акцій, облав майже на всій території південно-східної Угорщини (куди входило Закарпаття) з залученням 9-ї Легкої дивізії комендатури допризовників. Створення таборів-гетто.

1944 рік

Офіцери поліцейських управлінь рекомендували вирішити ромську проблему так само, як і єврейську. Для цього у великих містах Солнок та Бачкішкун та їх околицях створити табори примусових сільськогосподарських робіт на великих фермах.

Початок червня

Значна кількість ромів була направлена у концтабори та табори для інтернованих «як такі, що не заслуговують довіри».

Липень

У багатьох округах, де були створені табори для інтернованих, заведені спеціальні «титули» для ромів: «нероби», «гульвіси», «ненадійні», «волоцюги». У Саболч-Сатмарському окрузі такі табори були створені неподалік великих міст Ніредьгаза, Матесалка, Нірбатор, Уйфегірто. Ромські громади поселень Солнок, Чонград, Бачкішкун, Пешт, Гейвеш, Нодьград були відправлені у табори примусових робіт. Такі табори були створені поблизу міст Сейксарде, Вемеїд, Сенткіральсободія, Пешвардон, Морколібан, Шарварон, Уйгортіянбан, Боян, Нодькатан. Майже в усіх таборах перебували й роми із Закарпаття.

23 серпня

Міністерство оборони наказало провести кампанію з залучення ромів до примусової праці. Для цього були запроваджені продовольчі

картки на отримання цукру в округах Зеплен, Тольно, Шомоді, Чонград, Золо, Феєр, Бороня, Пешт, Гейвеш, Боршод, Комаром та інших. Проводилися облави і рейди, ромів забирали на примусові роботи останніми.

5 жовтня

В округах Добозон та Бейкеш вбито 20 ромів, серед яких були жінки і діти. Їх розстріляли жандарми табору та місцеві жандарми.

16 жовтня

Уряд Південної Угорщини видав указ, за яким роми не мали права залишати свого місця проживання, а змушені були перебувати тільки у таборах-гетто. Табори охоронялися місцевою жандармерією. Всі роми були підготовлені для відправки у концтабори. Вивезти з території Закарпатської області ромів не встигли, оскільки 27 жовтня область була звільнена від угорсько-німецьких окупантів військами 4-го Українського фронту під командою генерала Петрова.

2–3 листопада

На території Верхньої Угорщини розпочато збір та інтернування ромських сімей в міста Золо, Вешпрем, Вош, Бороня, Шомоді, Тольно, Комаром, Гьор, Шопрон, Пешт. Першим пунктом прибуття була фортеця у місті Комаром, де їх, так би мовити, сортували. Деяких жінок і дітей, які не могли працювати, звільняли. А інших депортували в Німеччину. Роми, які проживали поблизу міста Пешт (села Шепел, Пештерзепет, Кішпешт, Уайпешт, Ракошполото, Будафок, Будакалаз), були зібрані у місцевих жандармеріях і відправлені на примусові роботи на цегельний завод у місто Обуда. Звідси вони були відправлені на залізничну станцію Будьяош, де у вагонах для худоби їх привезли у Дахау, а після триденного перебування там – у Равенсбрюк.

Листопад – грудень

На територіях, що були під контролем угорських нілашистів, здійснено чотири рейди. До кінця листопада ті роми, які за рішенням місцевої влади були оголошені як «волоцюги» або як «неохайно одягнені», інтерновані.

Для ромів, які жили у Північно-Східній частині округу Вош, було створено гетто в місті Кюрменде. Після трьох тижнів перебування

тут їх відправлено на примусові роботи поблизу кордонів німецького рейху.

1945 рік

На початку лютого міністерство внутрішніх справ видало указ про збір та інтернування ромських сімей. В селі Келед жандармерія створила пересильний табір. З цією метою використовували і фабрику у місті Нодьконішо. Інші пересильні табори для ромів з округу Золо були створені у хорватських селах Драсковец та Шакторнія. Через те, що фронт швидко наближався, деяких інтернованих ромів відпущено додому, а чоловіків відправлено в табір (у місто Кьозек), а звідти разом з іншими ромами з округу Вош – у концтабори Німеччини.

23 лютого

Крім того, що роми були відправлені в концтабори і табори для інтернованих, жандарми знищили багатьох удома, у місцях їхнього проживання. Вони вбивали ромів з кінця 1944 року в округах міст Лендел та Тольно. У січні 1945 року подібні акції було проведено в с.Лайош Комаром, а у лютому – в округах міст Ленті, Золо. Наприкінці лютого – на початку березня протягом кількох днів близько 150 ромів розстріляні групою «Стріла та Хрест» поблизу міста Варполото і 115 осіб – неподалік лісу біля того ж міста.

Є багато досліджень і оцінок жертв серед ромів. Каміл Ердеш у 50-х роках визначив, що таких жертв було 50 тисяч. У 70-х роках комітет з переслідувань нацистів навів дані, які надійшли від іноземних дослідників. Вони наводять загальну цифру – 28 тисяч ромів. Ласло Коршан у праці, опублікованій у 1992 році, навів цифру – п'ять тисяч знищених ромів Угорщини, що було підтверджено архівними документами. Однак він наголошував, що ці дані не враховують тих документів, які є у Німеччині. Отже, точного числа знищених ромів немає.

ДОДАТКИ

Pro-domo.-

Siménfalvy főispán ur tárbeszélőn az alábbiakat jelentette: . . .
 Kozma Excellenciája tudvalevőleg most Kárpátaljáról a nem magyar
 állampolgárságu zsidókat északra eltávolítja, s ugyanazt az alkalmat
 felhasználja arra is, hogy a kóborló cigányoktól is megtisztítsa a
 Kárpátalját. Tegnap Kozma Excellenciája felhívta Siménfalvy főispán ur
 figyelmét arra, hogy jól lenne, ha ő is hasonló akciót kezdeményezne
 annál is inkább, mert feltéhető, hogy ilyen cigánykaravánok a Kárpát-
 aljáról dél felé fognak menekülni. Ung és Ugocsa területén kb. 500
 és maximum 1000 olyan cigány tartózkodik, akikről most meglehetően
 szabadulni, minthogy azonban a felsőbbbbség hozzájárulása nélkül intéz-
 kedni nem kíván, kéri a belügyminiszter ur hozzájárulását ahhoz, hogy a
 nem magyar állampolgárságu, rendes existenciával és lakással nem bíró és
 rendészeti szempontból megbizhatatlan cigányokat a Kárpátaljaiak mintá-
 járással néhány napon belül eltávolíthassa.

Budapest, 1941. évi július hó 16. -án. -

UNGÁRORSZÁGI LEVELYTÁR
K. 22.000

S. Kozma
r. főtanácsos

U 149-1941-6-12103

**Телефонне звернення представника Угорської державної
адміністрації комітату Угоча* доктора Кеміня
до Міністерства внутрішніх справ Королівства Угорщини**

Представник Угорського уряду в Закарпатті пан Козма, знаючи про виселення євреїв — негромадян Угорщини на північ, — хоче використати цю ситуацію для очищення території Закарпаття від кочуючих ромів. Вчора пан Козма звернув мою увагу на те, що добре було би розпочати подібну акцію щодо цих осіб. Акція має проходити швидко, оскільки мігруючі роми можуть повернути свої каравани і втікати на південь. У комітаті Унг** та Угоча, таких осіб є близько 500, максимально 1000, від яких потрібно позбутися. У зв'язку з тим, що я не хочу робити цього без дозволу зверху (Міністерство внутрішніх справ) прошу пана міністра дозволу, щоб негромадяни Угорщини, які не мають ні хат, ні за що жити і тому є неблагодійними елементами, за кілька днів були вивезені з цих територій.

Будапешт, 16 липня 1941 року.

(Отримано з Державного архіву Угорщини.
Секція К 149-1941-6-12103)***

* Територія нинішнього Виноградівського, Хустського та Іршавського районів Закарпатської області.

** Територія нинішнього Ужгородського, Перечинського та Великоберезнянського районів Закарпатської області.

*** Ромське питання в Угорщині в документах (1422-1985). — Будапешт: Вид-во «Кошут», 1986. — С. 202-204.

Поіменний перепис жителів місця компактного проживання
ромів – мікрорайону Шахта м. Ужгород

Земля

в селі виселенні с території
г. Ужгорода на території циганського
пункту в селі

Почато: 5 II 1942

Закінчено: 15 V 1943

61
Зна 632

Закарпатський обласний державний архів

Фонд № 94

Опись № 5 Одн. збер. № 134

Bežné číslo	Číslo podaci	Prevzal		Referent odevzdal	
		datum	referent	datum	Podpis výpravčího
1	Buká	1. srpna	školník Ungvár	5. srpna	školník
2	Buká	1. srpna	školník Ungvár	4. srpna	školník
3	Buká	1. srpna	školník Ungvár	8. srpna	školník
4	Buká	1. srpna	školník Ungvár	9. srpna	školník
5	Buká	1. srpna	školník Ungvár	6. srpna	školník
6					
7	Buká	1. srpna	školník Ungvár		
8					
9	Buká	1. srpna	školník Ungvár	6. srpna	školník
10	Buká	1. srpna	školník Ungvár	3. srpna	školník
11	Buká	1. srpna	školník Ungvár	3. srpna	školník
12	Buká	1. srpna	školník Ungvár	6. srpna	školník
13	Buká	1. srpna	školník Ungvár	5. srpna	školník
14	Buká	1. srpna	školník Ungvár	6. srpna	školník
15	Buká	1. srpna	školník Ungvár	4. srpna	školník
16	Buká	1. srpna	školník Ungvár	5. srpna	školník
17	Buká	1. srpna	školník Ungvár	1. srpna	školník
18					
19	Buká	1. srpna	školník Ungvár	4. srpna	školník
20	Buká	1. srpna	školník Ungvár	3. srpna	školník
21	Buká	1. srpna	školník Ungvár	6. srpna	školník
22	Buká	1. srpna	školník Ungvár	4. srpna	školník
23	Buká	1. srpna	školník Ungvár	3. srpna	školník
24	Buká	1. srpna	školník Ungvár		školník

Bežné číslo	Číslo podaci	Převzal		Referent odevzdal	
		datum	referent	datum	Podpis výpravěho
1	1				
2	2				
3	3				
4	4				
5	5				
6	6				
7	7				
8	8				
9	9				
10	10				
11	11				
12	12				
13	13				
14	14				
15	15				
16	16				
17	17				
18	18				
19	19				
20	20				
21	21				
22	22				
23	23				
24	24				
25	25				

**Указ Віце-губернатора комітату Вестприм по справі охорони
громадської безпеки та облави циган**

Головним районним повітовим (старостам)

На основі третьої статті указу за номером 257000 від 1928 року (дивіться вісник від 1928 року, випуск на 677 ст.) Угорського королівського міністра Внутрішніх Справ по виявленню бродячих циган та їм подібних підозрілих осіб, по наведенню необхідних відомостей про цих людей, і в разі виявленої мотивації затримати і представити їх перед районним повітовим, і відповідно з усіх районів потім на територію комітату. В суботу о 6 годині ранку 23 травня 1942 року відповідно до цього указу даю дозвіл на облаву.

З метою сприяння, відносно цього указу, угорській королівській поліції віддаю вестпримське угорське королівське жандармське управління, вестпримське і папське поліцейське управління, і повідомити всіх сусідніх комітатських віце-губернаторів.

Прошу головного повітового дати розпорядження про присутність компетентного підлеглого службовця під час прийому доставлених осіб, щоб негайно виконати указ згідно постанови.

Під час суворо секретного розпорядження прошу Вас, пане головний повітовий, посприяти, щоб всі місцеві муніципалітети, на Вашій підвідомчій території, підтримували органи громадської безпеки під час облави.

Пане головний повітовий, наказую, щоб виявленими бродяжними циганами і іншими підозрілими особами, розпоряджались згідно вищеназваного указу Міністра Внутрішніх Справ.

Про результати облави повідомити у формі рапорту через 15 днів.

Вестприм, 12 травня 1942 року.

Віце-губернатор

Указ на облаву циган в комітаті Зала

1943 рік

Віце-губернатор комітату Зала

19563 число

1943 рік

Зміст: Охорона громадської безпеки і облава циган

Постанова

На основі указу № 257000 від 1928 року угорського королівства Внутрішніх Справ, на території комітату Зала охорону громадської безпеки і облаву циган вимагаю влаштувати таким чином:

У районах Нижнелендвої, Ленті, Нової, Золоегерсег, в тому числі Велотінці, які підлягають вашій відомчій території повітового розпорядження, почати облаву циган о 7 годині ранку в четвер, 27 травня 1943 року.

На територіях районів Чакторньої, Летенеї, Нодьконіжо і Перлоки розпочати в суботу о 7 годині ранку, 28 травня 1943 року.

На територіях районів Балатонфюреді, Кестгелі, Шемечі, Тополцої, Золосентгроті, Почої розпочати облаву ранком о 7 годині, 27 травня в суботу, 1943 року.

Наявну постанову і необхідні розпорядження доводжу до відома командуючим угорської королівської жандармерії і керівникам угорських королівських поліцейських управлінь, комітатів Нодьконіжо, Золоегерсег, мерам і губернаторам цих міст, віддаю 9-ту Легку Дивізію, комендатури допризовників міста Нодьконіжо для підтримки облави, а також повідомимо віце-губернаторів міст Ваш, Вестприм, Шомодь.

Закликаю декілька районних повітових в день облави залишатися на своїх робочих місцях до 8 години вечора для прийому доставлених осіб. (Обідню перерву дотримати для службовців).

Головні повітові повинні зв'язатися з командуючими районних організацій допризовників, що на основі цього Указу 9-ту Легку Дивізію допризовників підняти по тривозі, визначеної старшим контингентом допризовників і підтримати підвідомчі жандармські гарнізони.

Золоегерсег, 18 травня 1943 року

Віце-губернатор

**Указ урядового комісара Південної зони воєнних дій по
питанню посиленого контролю бродячих циган**

*Урядовий комісар Південної зони воєнних дій 147/1944
комісії Південної зони воєнних дій, 1944*

**Посилені заходи щодо бродячих циган
м. Сомботгель**

Віце-губернаторе!

На основі повідомлення угорського королівського жандармського управління №4 міста Пич із задіяних на роботу циган, і в тому числі задіяних на роботу через королівські суди, більшість втекла, і залишені ними родини, в тому числі і тих, що втекли, стали небезпечними для громадськості. Останнім часом цигани скоїли ряд злочинів, деякі з них вступили у лави озброєних бандитів і своєю поведінкою можуть скласти видимість, ніби відносяться до партизанських загонів.

Для забезпечення охорони майна і особистості на основі указу 1500 від 1944 року про посилений контроль циган параграф 7 статті 4, що стосується південної зони воєнних дій, наказую:

1. Цигани не мають права залишати своє постійне місце проживання.

2. Всі бургомістри повинні повідомити їх про цей указ.

3. При проханні на виїзд цигани можуть отримати у повітового дозвіл, якщо причини виїзду мотивовані. У дозволі вказати, коли і звідки виїхав, куди намірений їхати. Прибувши на нове місце проживання, показавши дозвіл керуючим територіями, бургомістр (повітовий) повинен відіслати цей дозвіл на старе місце проживання.

4. Кожний циган, який покине своє місце проживання без дозволу бургомістра, вважатиметься як порушник закону і на основі вище вказаного указу буде покараний і можливо ув'язнений.

Прошу віце-губернатора негайно вжити всіх заходів для дотримання мого чинного указу у південній зоні воєнних дій.

Я ознайомив з наказом всіх комітатських жандармських управлінь і деяких особисто ознайомив з цим указом.

Пич, 16 жовтня 1944 року

*Указ головного комісара
Південної зони воєнних дій
передав: Молнар Дьордь,
командуючий 4-ою Королівською Армією*

**Документи про масові розправи з ромами
на території Житомирщини, підготовлені членами
урядової комісії**

А К Т

Судебно-медичинської експертизи.

1944 года февраля 12-13 дня, Комиссия судебно-медицинских экспертов, под председательством профессора Бороного Ю.Ю., членов врачей - Отолица Б.Г., Иокра Ф.Ф., Окальонго М.К. в присутствии уполномоченного Чрезвычайной Государственной Комиссии - кандидата юридических наук Мельникова Д.Г., ответственного секретаря Житомирской Комиссии содействия по установлению и возвращению злодеяний немецко-фашистских захватчиков Харченко К.С. и члена комиссии свидетеля о. Теодота Тыслыкевича на основании поручения Житомирской областной комиссии содействия производила экспертизу трупов - жертв немецко-фашистских оккупантов и их пособников.

На запад от полотно шоссе Житомир - Новоград-Волинск на 8 километров последнего в 200 метрах в левую обнаружено 28 могил в 2 не закрытых ям. При раскопках 28 могил во всех обнаружены человеческие трупы разных полов и возрастов.

В могиле № 2 размером 5 x 9 x 2,7 метра найдены трупы без одежды. В могиле № 4 обнаружены трупы, одетые как в гражданскую, так и военную одежду. В этой могиле среди трупов обнаружено труп женщины в возрасте от 35-40 лет, на левой руке покойной оказалась белая повязка с красным крестом.

В одной части незакрытой ямы размером 30 x 2 x 2,5 метра найдено 4 трупа довольно свежих. Из них три трупа мужских и один женский. Все они лежали лицом вниз, руки оказались связанными назад. В одежде одного трупа мужчины обнаружены документы на имя Бласова В.К. рождения 1894 года.

Всего в 28 могилах обнаружено 14,110 человеческих трупов. На всех трупах наблюдаются следы огнестрельных повреждений. Руки у большинства трупов оказались связанными назад проволокой или ремнем.

по степени разложения трупов и характеру изменений в них, а также состоянию одежды можно предполагать, что трупы захоронены в разные сроки давности от двух до трех месяцев, т.е. начиная с 1942 года и кончая последними месяцами 1943 года.

Председатель комиссии
судебно-медицинских экспертов /подпись/

Члены /подпись/

Присутствовали /подпись/

Верно:

W 583
18/11-46л

Труфанов
07/08/00 год 18/11
18-12-46л

Председателю Президиума Комиссии [2]
по установлению и расследованию злодеяний уи-
кенских комиссаро-фашистскими захватчиками и их сооб-
щниками по г. Штотланду и Штотландской области.

Об участника комиссии по расследованию
Злодеяний м. лейтенанта милиции
Михайлова.

Факты.

1. Вскоре, что лично произведено расследование
о зверских расстрелах военнопленных Советских Красноар-
мейцев и командиров немецкими оккупантами
в р-не г. Богуня. Установлено, что в Богуня —
где были ранние Советские воинские казармы, с 1941
года стоял немецкий оккупантов в 1941 году немецкие
барбары здесь устроили лагерь для Советской военно-
пленных, куда свозились немецкими оккупантами
тысячи военнопленных Советских солдат и Совет-
ских офицеров.

2. Немецко-фашистские оккупанты построили запад-
нее Богуня в лесу сплошное кладбище.

На одном из холмов леса, метрах с 100 — 300
от Носар-Вольного шоссе, где зверски расстре-
ляли Советских военнопленных Красноармейцев,
политработников и командиров.

Здесь еще оккупантами зверски расстреляны
бабушки и кн в том числе советские граждане
мурманского и пенского пола, в том числе стариков
и несовершеннолетних детей.

Немецкие оккупанты - варвары здесь еще
расстреляли цыган и детей взятых из детского
приюта - 2. Нитомиза

3. В лесу западнее Богунна, где устроены
расстрельные Советских военнослужащих и Советских
граждан. Много наемников 32 дмн ширины, размером
метра 20 длины и ширины 3 м. Такие образцы
можно показать, что здесь убито множество
людей (советских).

4. По показаниям свидетелей Тавриш Лиды Пав-
ловны 1925 год рождения жител. м. Богунна
и Тавриш Федоровна Васильевна 1900 год рождения жител.
м. Богунна, которые подтверждают, что они лично видели
как немецкие варвары расстреливали Советских
комиссаров и партизан и могут указать место где
расстреляно Советские комиссары.

Цукане и дети из Штильшурекского прихода, по показанию этих свидетелей установлено, что немецкие барвады, когда производили расстрелы Советских военнопленных и Советских граждан, то обязательно раздевали наголо, а одежду увозили с собой.

Таврина Лариса заявила, что она весной 1942 г. ходила в лес по дрова со своими подружками и видела, как немецкие оккупанты привезли на машине Советских гр-н.

Они с подружками спрятались в кусты и стали наблюдать. Это будут опять немецкие барвады с привезенными в лес Советскими гражданами. Немецкие барвады вывели из машины людей, где были старики и женщины, с детьми. Их безжалостно наголо и стали расстреливать.

Одна молодая девушка на вид лет 18 была тяжело ранена, не хотела раздеваться, тогда немецкие палачи набросили на девушку и стали швырять ее ревновными палками, а затем один из палачей вынул револьвер и застрелил ее в голову, после чего доблестно раздели, а труп бросили в яму.

Я полагаю бы, что всей Комиссии по расследованию злодеяний на Штильшурекской области выехать в р-н Бочуны, осмотреть место истребления Советских людей немецко-фашистскими захватчиками и после этого направиться к раскопкам.

Б/уч, Советской комиссии по расследованию злодеяний М.д. Митенко Михайлов.

А К Т

Настоящий отчет о том, что ВОО "Поиск" Витебского областного союза ветеранов Отечественной войны проведены работы по обследованию мест массовых расстрелов граждан в годы Великой Отечественной войны в лесу северо-западной территории г. Витебска - Богунка.

При обследовании установлены два места расстрелов.

(Список № 1-го места не приводится, т.к. находится в 68 квартале леса).

Второе место находится в 200м и западу от шоссе Витебск-Нов.-Вольский в 20 метрах от тыльной стороны ограды Дома малютки и школы-интерната №4.

По показаниям свидетеля Якубовича Владимира Ивановича, 1931г.р., проживающего по адресу: г. Витебск, 5-й Лесной переулок, 13. здесь в 1942-43гг. военнопленными были вырыты множество огромных ям, над которыми немцы производили расстрелы, как военнослужащих, так и мирного населения, среди которых были и дети и цыгане. Сразу же после освобождения Витебска цыгане своих родственников забрали и захоронили на кладбище.

В результате поисковых работ на данной территории на сегодняшний день установлены 15 могил и 2 разрытые ямы. Часть захоронения (по словам свидетеля) находится под Домом малютки. В 1993 г. одиночные останки найдены на территории школы-интерната №4.

Большая часть обнаруженных могил имеет размеры в длину до 5-10ти метров при ширине до 3,5 м. Одна из могил имеет длину свыше 25м. Глубина захоронения останков в среднем до 1,3м.

При изучении документов Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков в акте от 12-13.02.44г. (ВОГА, фонд 2636, в.11, стр.8) установлено, что данная комиссия обнаружила здесь 26 могил и 2 незакрытые ямы, в которых были человеческие трупы разных полов и возрастов, одетые как в гражданскую, так и военную одежду. Всего здесь расстреляно 14110 чел.....

Председатель ВОО "Поиск"

П.Шулевский

Юлия Берн

30 05 2000

Список ромів, які уцілили від розправ

Житомирське обласне представництво Українського національного фонду "Взаєморозуміння і примирення"

Адреса: 10005 м. Житомир
вул. Черняхівського, 105 к. 109

тел. 24-08-45

№ 26 від 11.04.2000 р.

Голові військовопатріотичного
об'єднання "Понук"

Шмуневському П. П.

Шановний Павло Павлович !

На усній жемі надією список осіб циганської (ромської) національності, яка в роки Великої Вітчизняної війни зазнали нацистських переслідувань, і в даний час проживають в м.Новоград - Волинський та м.Коропелі :

м. Новоград - Волинський :

1. Атаманенко Андрій Іванович (вул. 50 років Жовтня, 79);
2. Гавриленко Любов Іванівна (пер. Штеніна, 2);
3. Гриценко Іван Семенович (вул. Володарська, 32);
4. Кітанський Василь Дорофійович (вул. Алікушана, 8);
5. Константинова Галина Володимирівна (вул. 50 років Жовтня, 79);
6. Мішатенко Ганна Прокопівна (вул. Радянська, 91);
7. Микитенко Іван Петрович (вул. Радянська, 91);
8. Митникевич Володимир Митійович (вул. Пончерська, 2);
9. Савицька Ніна Максимівна (вул. Крупської, 7);
10. Сердюченко Софя Ісаївна (вул. 50 років Жовтня, 61);
11. Сорожинська Броніслава Пилипівна (вул. Анкушана, 8);
12. Сорожинська Галина Володимирівна (вул. Говобудов, 11);
13. Станку Галина Степанівна (вул. Лісна, 7);
14. Стельмашук Олександра Прохорівна (вул. Володарська, 32);

м. Коростань :

15. Борова Ольга Михайлівна (вул. Павликова, 3),
16. Вербицька Гена Григорівна (вул. Тельмана, 21);
17. Вербицький Іван Григорович (вул. Тельмана, 21)
18. Волковен Іван Омелянович (вул. О. Кошового, 32);
19. Горбунцова Катерина Йосипівна (вул. Табукашвілі, 3, кв. 12);
20. Григориченко Любов Герасимівна (вул. Свердлова, 89, кв. 1);
21. Грищенко Юхим Гордійович (вул. О. Кошового, 8);
22. Каленська Надія Йосипівна (вул. Табукашвілі, 3, кв. 12);
23. Козаченко Катерина Герасимівна (вул. К. Лібкнехта, 124);
24. Корсун Михайло Олексійович (вул. Ж. Кудякова, 6а);
25. Корсун Олександра Давидівна (вул. Ж. Кудякова, 6а);
26. Корсунь Тимарха Михайлівна (вул. С. Ващенко, 76, кв. 4);
27. Марковський Іван Михайлович (вул. Космонавтів, 42);
28. Марковська Євдокія Григорівна (вул. Космонавтів, 42);
29. Марковська Катерина Сергіївна (вул. Жовтнева, 65);
30. Марковська Феоділа Михайлівна (вул. Тургенєва, 30);
31. Марковський Михайло Степанович (вул. О. Кошового, 3);
32. Марковський Яків Володимирович (вул. Жовтнева, 65);
33. Михайл Ганна Михайлівна (вул. Козаченко, 2);
34. Осипов Дем'ян Григорович (вул. Цюлковського, 11);
35. Пшоник Галина Федорівна (вул. К. Лібкнехта, 82, кв. 1);
36. Щербаківа Раїса Федорівна (вул. С. Ващенко, 76, кв. 11).

Глава Житомирського обліпредставництва
УНФ "Взаєморозуміння і примирення"

С. Марушак

ФОТОМАТЕРІАЛИ

Роми-келдерари у концтаборі

Ромське поселення. 1939 рік

Роми Підкарпатської Русі

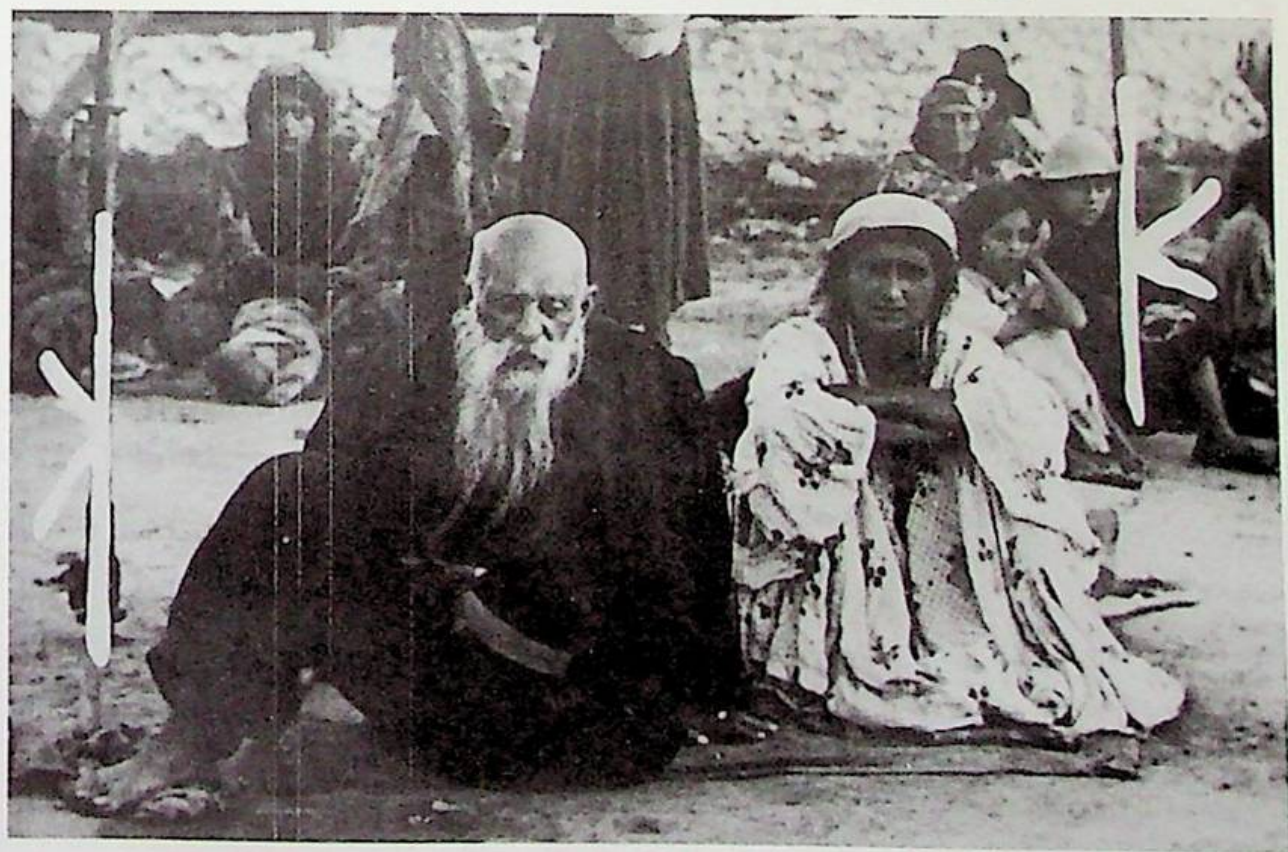
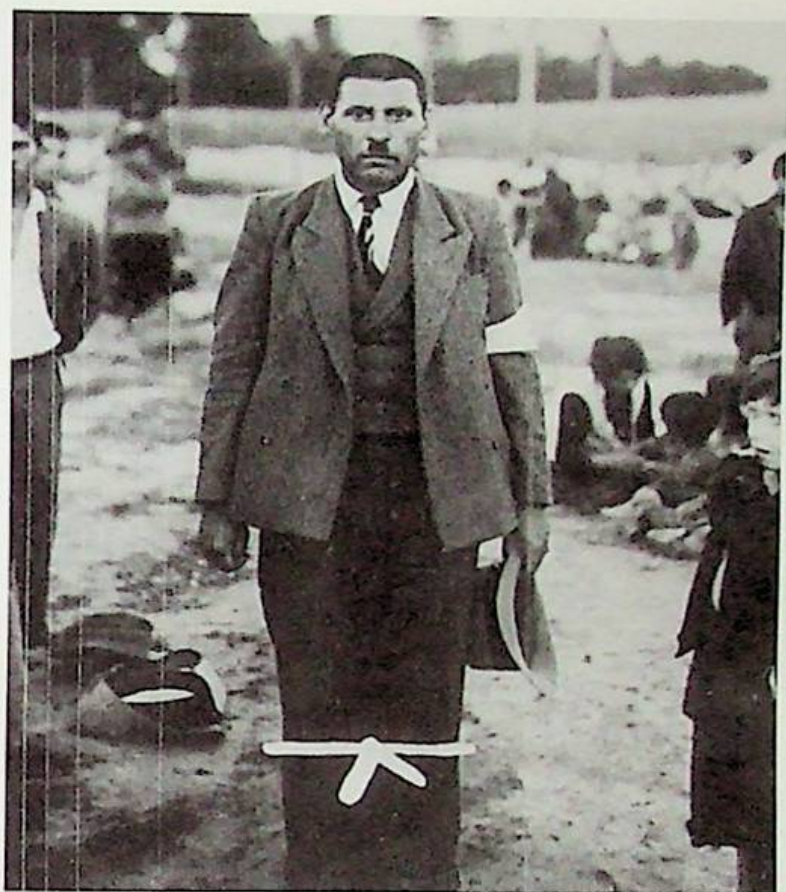
Ромки Ужгородщини виготовляють пряжу

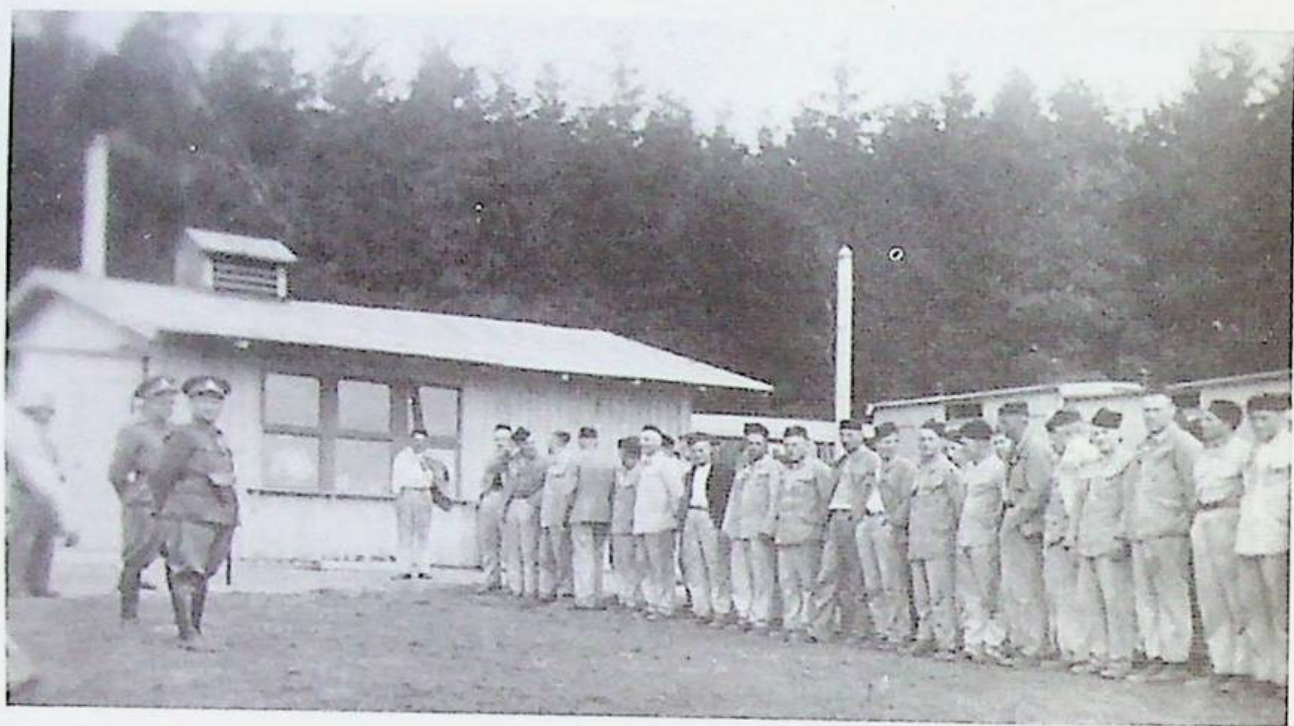
Роми-влахи, які виготовляють корита

Угорсько-ромські родини музикантів

Роми-келдерари у концтаборі Белжец

Роми у таборі примусової праці м. Лети (Чехія)

В'язні табору примусової праці Саксенгаузен

NXB 16/16

Surrendered Personnel
CERTIFICATE OF IDENTITY
 Ergeben Militär

PERSÖNLICHKEITSWEIS 031443

FENES (Christian) (Vorname) 62020

Identitybook No. 80
 Identifikationsbuch Nr.

IN DISCARDMENT
 FIELD REGT. R.

Юрій Фенеш, в'язень концтабору Віллач

Божена Бучко,
 рятівниця єврейки Гелени Горват
 із гетто м. Ужгород

Архівна довідка про те, що розстріли ромів проводилися на всій окупованій фашистами території

С Е Р А В К А

о массовом истреблении советских граждан - цыган немецкими захватчиками в дер. Александровское, расположенной в 5-ти км. от города Смоленска.

9-го октября 1943 года от 9-ти граждан дер. Александровское в Государственную Чрезвычайную Комиссию по расследованию злодеяний, совершенных немецкими оккупантами, поступило заявление о том, что 24 апреля 1942 года в дер. Александровское карательным отрядом гестапо, прибывшим из гор. Смоленска, было зверски расстреляно около 180 человек цыган.

В целях проверки этого заявления было произведено расследование, допросом 10 свидетелей установлено следующее:

23-го апреля 1942 года перед вечером из гор. Смоленска в дер. Александровское прибыли 2 немецких офицера и явившись к старосте предложили ему составить посемейный список жителей бывш. национального цыганского колхоза "Сталинская Конституция" с подразделением на русских и цыган с включением в него всех мужчин, женщин, стариков и детей.

24-го апреля в 5 часов утра прибывшим из г. Смоленска карательным отрядом "СС" в количестве до 400 человек, возглавлявшимся группой офицеров, дер. Александровская была оцеплена, потом гестаповцы обыскали все дома и всех жителей деревни как русских, так и цыган выгнали полурасдетыми из домов и погнали на площадь к озеру.

Немецкий офицер, владевший русским языком, достал из кармана список жителей деревни, взятый им у старосты деревни, и стал из толпы вязать граждан, сортируя их на русских и цыган. После сортировки, русские были отправлены домой, а цыгане оставлены под усиленной охраной.

Потом офицер из оставшейся толпы выделил физически крепких мужчин, им выдали лопаты и в 400-метрах от деревни предло-

чил вырвать две ямы.

Когда мужчины были отправлены рыть ямы, туда же немцы послали женщин, детей и стариков, избивая их прикладами, палками и плетками.

Перед расстрелом осужденные были подвергнуты осмотру, женщины и мужчин раздевали и все, кто имел смуглую кожу, были расстреляны.

Расстрел был осуществлен так: сначала расстреляли детей, грудных детей живыми бросили в ямы, потом расстреляли женщин. Отдельные матери, не выдерживая дикого ужаса, также бросались в яму.

Трупы расстрелянных закопали мужчины, потом они сами были расстреляны и пемцами закопаны во вторую яму.

Всю лучшую одежду расстрелянных, а также различные ценности, немцы увезли с собой в Смоленск.

Всего было расстреляно 176 человек. Из этого количества 143 чел. установлено: 62 женщины, 29 мужчин и 52 детей, 33 не установлены за отсутствием посемейных книг.

"24-го апреля 1942 г. утром в 5 часов, когда мы еще спали к нам в дом грубо застучали в окна так, что разбили оконные стекла. Когда мы открыли дверь то немцы - рядовые солдаты ворвались в дом и стали выгонять нас на улицу, не давая даже одеться и нам пришлось выбежать на улицу в чем попало. Некоторые из детей шумели, тогда немцы избивали их чем попало, были прикладами, палками, хлестали плетками. Я была избита так, что все тело и голова были в синяках, мой четырехлетний ребенок был весь избит палками и прикладом".

(Из показаний свид. ЛАЗАРЕВОЙ Марии Петровны от 10.Х.1943 г.)

"Расстрел производился одним немецким солдатом из пистолета. Сначала расстреливали перед матерью ее детей в возрасте 10-12 лет, а затем выривали у матери грудных детей и живыми бросали их в яму и только после этого расстреливали матерей.

Я сама видела как в яму бросили живую большую старушку ЛЕОНОВИЧ, которая не могла сама двигаться и еенесли на руках ее дочери, завернув в одеяло.

Четырнадцатилетняя дочка колхозника АРСЕНТЬЕВА Давида - Кура бросилась в яму живая, ее мать АРСЕНТЬЕВА Екатерина стояла у ямы с двухлетней дочкой на руках. Немец расстрелял Екатерину из пистолета, а ребенка из рук расстрелянной матери унес в яму живым. Грудного ребенка немец вырвал из рук цыганки БОРОВСКОЙ Ульяны и живым бросил его в яму".

(Из показаний свид. ИРМОЛЮК Ирины Никитичны от 10.X.1943 года).

"Когда подошли к яме, то всех детей бросали живыми в яму, за детьми живыми бросались некоторые матери, остальных расстреляли и бросили наверх живых детей и женщин.

Зарывать расстрелянных заставляли мужчин-цыган, которые рыли яму. После того как зарыли женщин и детей, немецкий офицер приказал тем же мужчинам, которые зарывали, рядом рыть вторую яму. После того как вырыли яму, немец разогнал мужчин, которые рыли яму, расстрелял их и бросил в яму".

(Из показаний свид. ЛЕОНОВИЧ Надежды Петровны от 10.X.1943 г.).

"В сарае, где раздевали осужденных к расстрелу, стоял стол с закусками и выпивкой, во время расстрела немецкие офицеры поочередно подходили к столу, выпивали и закусывали".

(Из показаний свид. ЕЖИЦЕВА Ивана Ивановича от 11.X.1943 г.).

НАЧАЛЬНИК ОПЕРОТДЕЛА УМВД СМОЛЕНСКОЙ ОБЛАСТИ
Майор госбезопасности

В. В. В.

(СЫЧЕВ)

"21" октября 1943 года

и сама видела как в яму бросили живую голышную старушку ЛЕОНОВИЧ, которая не могла сама двигаться и еенесли на руках ее дочери, завернув в одеяло.

Довідка про відсутність інформації щодо ромів Закарпаття,
які перебували на примусових роботах

ФЕДЕРАЛЬНАЯ
АРХИВНАЯ СЛУЖБА РОССИИ

Российский государственный
военный архив

РГВА

125212, Москва, ул. Адмирала Макарова, 29
Телефон: 159-8091, факс: 159-1091, 159-3504

26.11.01 № 572

На № 77 от 08.10.01г.

СВОТБ, Ужгород, Ужгород,
ул.Тельман, 1/48а

Председатель общества

"Романи Яг"

А.Е.Адам

Редактору газеты "Романи Яг"

Е.Н.Навроцкой

В Российском государственном военном архиве списков ромов, вывезенных из Закарпатской области Украины на принудительные работы в Германию и другие страны не обнаружено.

В архиве имеется общесправочная алфавитная картотека, содержащая сведения о гражданах СССР, находившихся на принудительных работах в фашистской Германии в период Великой Отечественной войны 1941-1945 г.г., однако во многих случаях нет сведений об их местонахождении, прекнем, довоенном, месте проживания.

При необходимости архив может исполнить Ваши запросы на конкретных лиц. Указать: фамилию, имя, отчество, дату и место рождения.

Заместитель директора архива

В.И.Коротцев

Довідка про участь у бойових діях ромів Закарпаття у складі Червоної Армії

**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ АРХИВ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ**

№ 44 / 1 мая 2022 г.

№ 1 / 82000

141100 г. Москва, Мясницкая 6/1

[Печатний штамп]

Руководителю б-на "Ромы"
Дром "

С.С. КОМЯКИ (підпис)
кого р-на Закарпатської
обл.

Архивная справка

По документам учета безвозвратных потерь солдат Советской Армии установлено, что рядовой Голомблив Иосиф Иванович,
1926 г.р., уроженец Закарпатской обл., Севлашского р-на,
д.Оноя, место призыва не указано, пропал без вести в
марте 1945 г.

Отец-полковник Иван Александрович проживал по месту рождения
учтенного.

Учен в 1947 г. по материалу Севлашского РВ, так как
сведения о его судьбе из В/Ч не поступало.

В какой воинской части проходил службу, где и при каких обстоятельствах пропал без вести сведений в донесении нет.

Основание: ЦАМО, донесение № 450020 / 4947 г.

Примечание: фамилия учтенного - так в документе.

Сложная обстановка на фронтах Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. не позволяла точно установить судьбу некоторых военнослужащих, поэтому они были учтены пропавшими без вести.

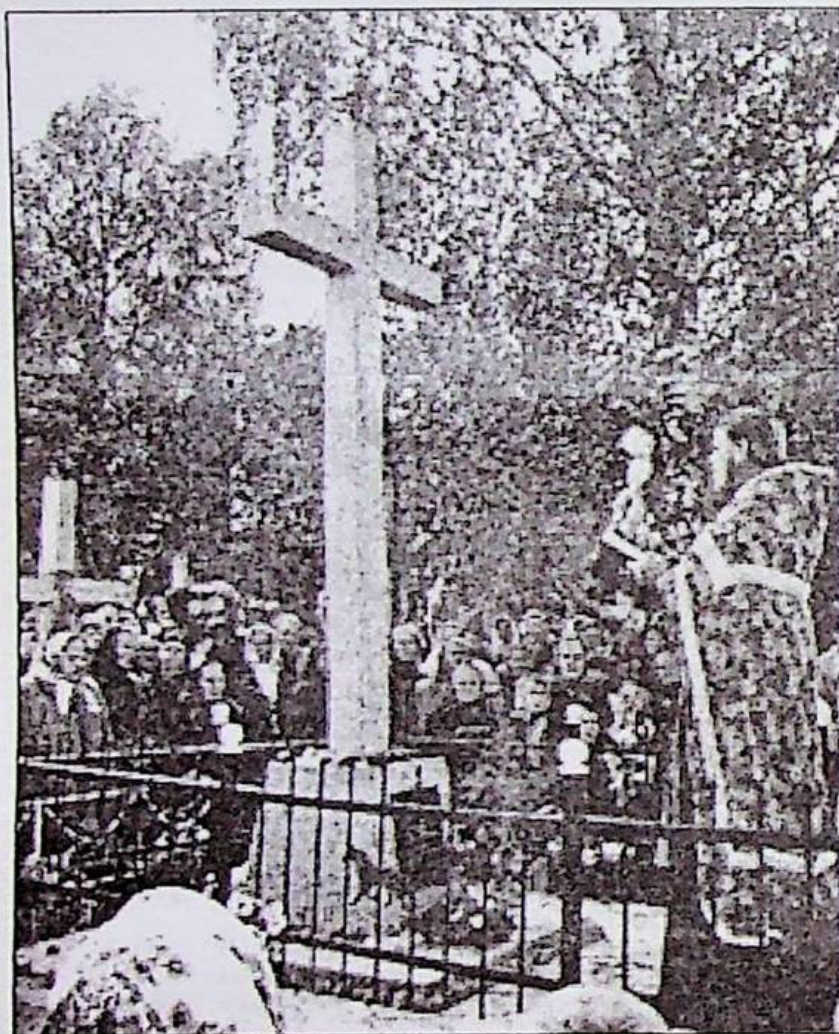

Исполнитель

КОЗЛОВ С.В.

(Подпись) Р.К.К.

Табір пішов у небо...

У селі Видерта відбулося урочисте відкриття обеліска-пам'ятника останнього притулку ромів, які були по-звірячому закатовані фашистами на околиці цього населеного пункту у 1943 році.

Влітку 1944-го з верхів німецького командування надійшов наказ – знищити всіх ромів у концтаборах. Віддав його рейхс-фюрер СС Гімmlер. Не минуло і місяця, як в Аушвіц-Біркенау мученицькою смертю загинули 4 тисячі представників гонимої фашистами

ромської національності. У період з 1942 по 1944 рік у нас, на Волині, було знищено близько 90% ромів, що проживали чи перебували тут. На жаль, не оминула ця трагедія і наш район.

Видерта... За примхою долі це поліське село стало свідком нещадної, нелюдської розправи фашистів над мирною общиною ромського населення. Старожили ще й досі пам'ятають звірства, які вчинили загарбники над беззахисними людьми. Розповідають, що ромський табір спокійно кочував від села до села. Займалися роми ковальською справою, ремонтували вози та й взагалі добре уживалися з місцевим населенням. Ніхто й не сподівався,

що той день стане кривавою сторінкою історії Видерти, назавжди викреслить людські долі зі скрижалів життя. Звичайній, пересічній людині важко зрозуміти мотиви, які спонукали людей з такою ж червоною кров'ю, як у інших, пролити таку ж кров мирного населення. Сьогодні майже неможливо віднайти ні виконавців, ні, тим більше, тих, хто віддав такий звірський (інакше його назвати неможливо) наказ.

Видерта... Тут було вбито 50–60 чоловік (за одними свідченнями) чи близько п'ятсот (за іншими). Люди пам'ятають, як бігли роми по дорозі назустріч кулям. Кажуть, що місцеві жителі зі сльозами на очах зустрічали кочових ромів і говорили: "Ідіть, подивіться, скільки там ваших побито". Земля, розповідають, ворушилася над їхніми тілами, а кров пробивала в ґрунті рівчаки.

Ніхто не знає достеменно, скільки полягло людей під час розправи. Відомо лиш, що живими лишилося лише 6 дітей, яких врятували українські й польські родини. Всього шестеро від великого табору.

Не хочеться ятрити пам'ять тих, котрі живуть і пам'ятають про це й донині, чиї душі й досі не можуть оговтатися від пережитого. Навіщо? Однак минув час, і людство переосмислило свої вчинки, скоєні помилки і намагається виправити їх. І наш священний обов'язок вшанувати пам'ять тих, хто загинув смертю мученика. Безневинного.

Видерта... На початку жовтня в цьому селі відбулося урочисте відкриття пам'ятника – мармурового хреста з написом "Пам'ять. Скорбота. Примирення" – загиблим у 1943 році ромам. Його споруджено завдяки організаційним заходам райдержадміністрації. На урочистості приїхали голова Волинської громадської асоціації циган "Терне рома" Сергій Григориченко, який був ініціатором створення цього пам'ятника, віце-консул Генерального консульства Республіки Польща у Волинській області Анджей Дрозд, начальник відділу у справах національних меншин облдержадміністрації Олександр Кравчук, заступники голови райдержадміністрації Валерій Должко та Іван Шевчук, заступник голови районної ради Валерій Рюмін.

На церемонії відкриття пам'ятника виступили живі свідки цієї трагедії – ромки Ольга Бузна та Анастасія Гученко. Сільський священник отець Анатолій висвятив пам'ятник, до підніжжя якого від гостей і селян лягли живі квіти.

*Богдан Пташник,
с.Видерта Волинської обл.*

Увіковічення пам'яті

Виступає Яків Осипович Маніович, почесний громадянин Одеси, стараннями якого і за кошти якого був створений Меморіальний комплекс жертвам Голокосту

15–16 жовтня 2009 р. Одеса відзначила 65-ту річницю завершення героїчної оборони міста. Урочистості до цієї дати включали чимало різноманітних заходів, утім, один із них став, без сумніву, винятковим: був відкритий реконструйований Меморіальний комплекс жертвам Голокосту.

Річ у тім, що 15 жовтня 1941 року до Одеси ввійшли окупанти, а вже 23 перші одеські євреї стали на «шлях смерті». Так назвали згодом шлях, яким румунські та німецькі нацисти відправляли мешканців Одеси до колоній і концтаборів – Березівського, Доманівського, Богданівського. Переважна більшість людей з майже 250 тисяч, які пройшли цим шляхом, належала до єврейського народу, але разом із ними йшли та гинули сотні й тисячі ромів. На жаль, ми не знаємо точно, скільки ромів пройшли «шляхом смерті», скільки дійшли до місць ув'язнення, скільки залишилися там назавжди...

Минулого року фахівці нашої організації та Одеського інституту етнічних досліджень почали розбирати архівні документи часів румунської окупації, але були змушені перервати цю копітку роботу, оскільки будівлю держархіву Одеської області розпочали капітально ремонтувати, і доступ до документів був припинений. Втім факт, що ромів з Одеси та околиць відправляли «шляхом смерті», зокрема до Доманівського табору, є незаперечним. Його підтверджують кілька людей, яким пощастило вижити й які добре пам'ятають події тих днів. Аркадій Хасін, колишній в'язень Доманівського табору, написав про це книгу, одну з глав якої «Циганський барак» ми видали цього року окремою брошурою.

... Яків Маніович теж пройшов «шляхом смерті», теж пізнав усі «радощі» концтабору... Доля милувала його: вижив, воював, згодом виучився на юриста, став почесним громадянином Одеси. Вже багато років він живе в Ізраїлі та десятки років веде величезну роботу з увіковічнення пам'яті жертв нацистського геноциду. Саме його зусиллями в нашому місті був створений Меморіальний комплекс жертвам Голокосту. У квітні цього

року, коли Яків Осипович вкотре приїхав до Одеси на свято визволення міста, ми мали з ним зустріч, під час якої він висловив певною мірою неочікувану для нас пропозицію. Суть її полягала у тому, щоб у Меморіальному комплексі встановити й пам'ятник загиблим ромам. Зрозуміло, від такої пропозиції відмовитися було б гріх, тим більше, що ми й самі давно мріяли про подібне.

Та не так склалося, як гадалося: «вписати» пам'ятник до вже існуючих конструкцій було важко з архітектурної точки зору, були й організаційні труднощі. Тому зупинилися на простішому варіанті: прикріпити до пам'ятної стели дві меморіальні дошки – ромською та російською мовами. І ось, 16 жовтня, відбулася ця важлива для історії нашого народу подія: під час загальноміського мітингу з приводу вшанування пам'яті жертв нацизму в Меморіальному комплексі були урочисто відкриті ромські дошки.

*Микола Долоков,
м. Одеса.*

Експозиція документів про експерименти
з психотропними речовинами над ромами
(Німеччина)

Тема Параїмосу широко відома в Західній Європі, тоді як в Україні у державних музеях ще не було жодної експозиції документів про винищення ромів під час війни.

Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів

За роки Другої світової війни гитлерівські фашисти разом із своїми приставниками, співслужбовцями расистської політики етноциду, вивезли з окупованих країн і спалили у концтаборах близько 500 тисяч ромів. Чимало їх було знищено у таборях примусової праці, місцях конвультивної, в ході каральних операцій. Найбільш жорстоко зазнали ромів, які проживали у місті Києві, на території нинішньої Автономної Республіки Крим і Закарпатської області, у Вінницькій, Одеській, Сумській, Черкаській та інших областях України.

Враховуючи величезні масштаби і непоправні суцільні наслідки голокосту ромів, їх соціально-правове становище в місцях компактного проживання, Верховна Рада України постановляє:

1. Відзначати, починаючи з 2004 року, на державному рівні Міжнародний день голокосту ромів, коли гитлерівські фашисти владивали у концтаборі Аушвіц-Біркенау «циганську ніч» (2 серпня 1944 року).

2. Доручити Кабінету Міністрів України разом з відповідними місцевими органами виконавчої влади вжити заходів, спрямованих на пом'якшення масштабів, місць та кількості жертв гитлерівського етноциду ромів у роки Великої Вітчизняної війни, на увічнен-

ня пам'яті депортованих і страчених представників цієї національної меншини, надання допомоги сім'ям постраждалих, розв'язання національних соціально-економічних і етнокультурних проблем ромських громад України.

3. Комітетом Верховної Ради України за участю відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в установленому порядку вжити заходів щодо внесення пропозицій про включення жертв ромського голокосту та членів їхніх сімей до кола осіб, які постраждали у роки Другої світової війни і у зв'язку з цим повинні мати право на компенсації.

4. Рекомендувати Державному комітету України у справах національностей та міграції надати допомогу національно-культурним товариствам у міжнародних виходах, приурочених до Міжнародного дня голокосту ромів, зокрема 60-річчя голокосту ромів України.

5. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин.

Голова Верховної Ради України
В. ЛИТВИН.

м. Київ, 8 жовтня 2004 року № 2085-IV.

На виконання доручення Верховної Ради України публікуємо підсумки голосування по фракціях

Постанова про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів:

за — 226, проти — 0, утрималось — 0, не голосували — 28, рішення прийнято

Фракція «Наша Україна» Кількість депутатів — 100 за — 96 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 3 відсутні — 1	відсутні — 30	проти — 0
Фракція «Регіони України» Кількість депутатів — 64 за — 0 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0 відсутні — 64	Фракція Народної аграрної партії України Кількість депутатів — 20 за — 14 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 6 відсутні — 0	утрималось — 0 не голосували — 2 відсутні — 14
Фракція комуністів Кількість депутатів — 59 за — 56 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 1 відсутні — 2	Фракція Соціалістичної партії України Кількість депутатів — 20 за — 20 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0 відсутні — 0	Група «Центр» Кількість депутатів — 16 за — 0 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0 відсутні — 16
Фракція Соціал-демократичної партії (о) Кількість депутатів — 40 за — 0 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0 відсутні — 40	Фракція Блоку Юлії Тимошенко Кількість депутатів — 19 за — 16 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 3 відсутні — 0	Фракція НДП та ППРУ Кількість депутатів — 16 за — 14 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0 відсутні — 2
Фракція поліційної партії «Трудова Україна» Кількість депутатів — 30 за — 0 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0	Група «Союз» Кількість депутатів — 18 за — 0 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 0 відсутні — 18	Група «Демократичні ініціативи» Кількість депутатів — 14 за — 1 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 12 відсутні — 1
	Фракція партії «Єдина Україна» Кількість депутатів — 16 за — 0	Позафракційні Кількість депутатів — 15 за — 9 проти — 0 утрималось — 0 не голосували — 1 відсутні — 5

ДЛЯ НОТАТОК

1	ВВЕДЕНИЕ
2	1. ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ
3	2. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ
4	3. МЕТОДЫ ИСПОЛНЕНИЯ РАБОТЫ
5	4. РЕЗУЛЬТАТЫ РАБОТЫ
6	5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ
7	6. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ
8	7. ПРИЛОЖЕНИЯ
9	8. ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ СВЕДЕНИЯ
10	9. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
11	10. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
12	11. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
13	12. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
14	13. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
15	14. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
16	15. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
17	16. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
18	17. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
19	18. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
20	19. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
21	20. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
22	21. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
23	22. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
24	23. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
25	24. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
26	25. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
27	26. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
28	27. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
29	28. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
30	29. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
31	30. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
32	31. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
33	32. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
34	33. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
35	34. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
36	35. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
37	36. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
38	37. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
39	38. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
40	39. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
41	40. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
42	41. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
43	42. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
44	43. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
45	44. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
46	45. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
47	46. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
48	47. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
49	48. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
50	49. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
51	50. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
52	51. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
53	52. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
54	53. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
55	54. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
56	55. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
57	56. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
58	57. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
59	58. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
60	59. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
61	60. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
62	61. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
63	62. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
64	63. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
65	64. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
66	65. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
67	66. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
68	67. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
69	68. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
70	69. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
71	70. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
72	71. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
73	72. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
74	73. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
75	74. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
76	75. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
77	76. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
78	77. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
79	78. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
80	79. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
81	80. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
82	81. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
83	82. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
84	83. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
85	84. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
86	85. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
87	86. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
88	87. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
89	88. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
90	89. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
91	90. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
92	91. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
93	92. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
94	93. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
95	94. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
96	95. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
97	96. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
98	97. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
99	98. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ
100	99. ЗАДАНИЕ НА РАБОТУ

Навроцька Є.М., Адам А.Є.

Н 15 СПОВІДЬ. ЖИВІ СВИДЧАТЬ: Навчально-методичний посібник про Голокост (Параїмос) ромів Закарпаття для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступенів. – Ужгород: КП “Ужгородська міська друкарня”, 2012. – 80 с., 8 с.іл.

ISBN 978-966-2921-79-3

Навчально-методичний посібник пропонується вчителям загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступенів. Він дає можливість одночасно розглядати історію Голокосту (Параїмосу) ромів Закарпаття у двох перспективах – загальноісторичній та через історію пересічної особи.

До мультимедійного комплексу входять DVD з відеосвідченнями очевидців з архіву товариства «Романі Яг», план програми спецкурсу з прав людини «Голокост – проблема толерантності XX століття», історичні документи та фотоматеріали.

Пропоновані відео- та архівні джерела можуть бути використані на уроках історії України першої половини XX століття, спецкурсів з історії, правознавства, історії рідного краю під час вивчення тоталітарних та диктаторських режимів.

УДК 94(477.87)“19”

ББК 63.3(4УКР – 43АК)62

Навчальне видання

**Навроцька Євгенія Миколаївна
Адам Аладар Євгенович**

СПОВІДЬ. ЖИВІ СВДЧАТЬ

Навчально-методичний посібник
про Голокост (Параїмос) ромів Закарпаття
для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступенів

Редактори Людмила Кудрявська, Людмила Яцишин
Обкладинка Галина Юречко
Комп'ютерне забезпечення Юлія Пекар, Наталія Азарова
Коректори Олександра Обручар, Марія Самборська
Технологічний супровід Любов Яковець

Підп. до друку 03.02.12. Формат 60x84/16. Папір офс. № 1 та крейдяний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.друк. арк. 4,65 + 0,46 вкл. Ум.фарб.-відб. 5,57. Обл.-вид.арк. 7,25.
Замовлення 95. Тираж 250 пр.

КП "Ужгородська міська друкарня".
88005 Ужгород, Руська, 13.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2431 від 08.02.2006 р.*